

Μ. ΣΕΤΑΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΟΪΝΔΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

Ἡ μετάφραση «τῆς Ἱστορίας τοῦ Νάλα» ἀπὸ τὸν Μαβίλη

Γύρω ἀπὸ μιὰ πηγὴ τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου»

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1969

Μ. ΣΕΤΑΤΟΥ

ΕΛΛΗΝΟΪΝΔΙΚΑ ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ

Ἡ μετάφραση τῆς «Ἱστορίας τοῦ Νάλα» ἀπὸ τὸν Μαβίλη

Γύρω ἀπὸ μιὰ πηγὴ τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου»

ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

1969

Στόν καθηγητή

ARMAND MINARD

Η ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ ΤΗΣ «ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΟΥ ΝΑΛΑ» ΑΠΟ ΤΟΝ ΜΑΒΙΛΗ

Α'. ΕΙΣΑΓΩΓΗ

1. Ἡ μετάφραση αὐτὴ τοῦ Μαβίλη, τμῆμα σημαντικῆς μεταφραστικῆς ἐργασίας, ἐντάσσεται μέσα στὴν προσπάθεια νὰ γίνουν γνωστὰ στὰ νέα ἑλληνικὰ τὰ ἀριστουργήματα τῆς παγκόσμιας λογοτεχνίας καὶ ταυτόχρονα νὰ δοκιμασθῇ ἡ δημοτικὴ σὲ κάθε γραμματειακὸ εἶδος καὶ νὰ ἀναπτύξῃ τὶς ἐκφραστικὲς τῆς δυνατότητες χάρις στὸ συνεχῆ ἀγῶνα τοῦ μεταφραστῆ γιὰ τὴ μετάδοση μιᾶς κατάρκτησης τοῦ πνεύματος καὶ γιὰ τὴν προσέγγιση μιᾶς τέλει μορφῆς ποὺ τὴν ἐκφράζει.

Ἡ ἐκλογὴ τῆς ἱστορίας τοῦ Νάλα καὶ τῆς Νταμαγιάντης φαίνεται φυσικὴ, ἐπειδὴ τὸ ἐπεισόδιο αὐτὸ (*upakhyana*) τοῦ μεγάλου ἔπους τῆς Μαχαβαράτας ἔχει μεταφραστῇ ἐπανειλημμένα σὲ πολλὲς γλώσσες καὶ δὲν ἀπαιτεῖ ἰδιαίτερες γνώσεις γιὰ νὰ τὸ πλησιάσῃ κανεὶς, καθὼς διηγεῖται μιὰ ἱστορία ποὺ συγκινεῖ εὐκολὰ κάθε ἀναγνώστη. Εἶναι ἄλλωστε ἓνα ἀπὸ τὰ πρῶτα λογοτεχνικὰ κείμενα ποὺ γνωρίζει ὁ ἀρχάριος τῆς σανσκριτικῆς, γιὰτὶ ἐκλογές του βρίσκονται στίς περισσότερες μεθόδους, χρηστομάθειες καὶ ἀνθολογίες ποὺ χρησιμοποιεῖ (ὅπου συναγωνίζεται τὶς συλλογὲς λαϊκῶν ἱστοριῶν μὲ ἥρωες ζῶα, ποὺ εἶχαν ὅπως εἶναι γνωστὸ μεγάλη ἐπίδραση καὶ ἐξάπλωση στὸν κόσμον).

2. Ἐκτὸς ἀπὸ μιὰ ἀφανῆ καὶ ἔμμεση ἰνδικὴ ἐπίδραση στὴ λαϊκὴ λογοτεχνία μας (κυρίως θεματικὰ) ἡ παλιὰ ἰνδικὴ λογοτεχνία (γραμμένη στὰ σανσκριτικὰ) εἶναι σχεδὸν ἄγνωστη στὸν τόπο μας. Αὐτοὶ ποὺ ἀσχολήθηκαν στὴν Ἑλλάδα μὲ τὴ γλώσσα καὶ τὴ λογοτεχνία τῶν ἀρχαίων Ἰνδῶν εἶναι ἐλάχιστοι, ἔτσι ὥστε ἡ περίπτωση ἑνὸς Γαλανοῦ (1760 - 1833) νὰ παίρνῃ μυθικὸ σχεδὸν χαρακτήρα (πέθανε μοναχὸς σὲ βραχμανικὸ μοναστήρι. Βλ. Μεγάλῃ Ἑλλ. Ἐγκυκλοπ.). Ἡ ἰνδικὴ γραμματεία, στὸ βαθμὸ ποὺ εἶναι γνωστὴ στὴ χώρα μας, ὀφείλεται στὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Γαλανοῦ (μέρος του ἔμεινε ἀνέκδοτο), ποὺ δυστυχῶς δὲν τὸ εἰνοεῖ ἡ ἀρχαιστικὴ γλώσσα ποὺ χρησιμοποιεῖ καὶ τὰ κείμενα ποὺ ἐκλέγει, καὶ στὰ νεώτερα χρόνια σὲ ἔμμεσες μεταφράσεις (π.χ. ἡ «Μπχάγκαβατ Γκίτα», ἡ «Κάμα Σούτρα» κ.ά.). Μοναδικὴ ἐξαίρεση στὴ νέα λογοτεχνία μας ἀποτελεῖ ἡ μετάφραση τοῦ Νάλα, ποὺ ἄρχισε ὁ Μαβίλης καὶ συμπλήρωσε μετὰ τὸ θάνατό του ὁ Θεοτόκης.

3. Ἡ «Ἱστορία τοῦ Νάλα», ποὺ ἦταν πάντα ἐξαιρετικὰ δημοφιλὴς στὴν

Ἰνδία, εἶναι ἓνα ἀπὸ τὰ παλαιότερα καὶ τὰ λιγότερο φθαρμένα ἀπὸ μεταγενέστερες διασκευές ἐπεισόδια τῆς Μαχαβαράτας («τῆς μεγάλης ἀφήγησης τοῦ πολέμου τῶν Μπχάρατα»), ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὴν ἀπλότητα τῶν ἡθῶν, τὸ χαρακτήρα τοῦ Ἰντρα κ.ἄ. Ἡ «Μαχαβαράτα», περίφημο καὶ τεράστιο (90000 δίστιχα, «σλόκες», μὲ μερικά χωρία σὲ ἄλλα μέτρα καὶ σὲ πεζο) ἔπος, πηγὴ τοῦ Ἰνδουισμού, τῶν δοξασιῶν κτλ. τῆς ἀρχαίας κοινωνίας, διηγεῖται σὲ ἀπλὴ καὶ συχνὰ δυνατὴ γλώσσα τὴν ἀδυσώπητη ἔχθρα μεταξὺ δυὸ ξεχωριστῶν γενιῶν ἀπὸ τοὺς ἀπογόνους τοῦ Μπχάρατα, τῶν ἑκατὸν Κάουραβα καὶ τῶν πέντε Πάνταβα πού ἐπικρατοῦν τελικὰ μὲ τὴ βοήθεια τοῦ Κρίσνα (ἐνσάρκωση τοῦ Βίσνου καὶ πραγματικοῦ ἥρωα τοῦ ἔπους). Τὸ ποίημα αὐτό, ἔργο ἀρχικά λαϊκό, πού διαμορφώθηκε ἀπὸ διαδοχικὰ στρώματα μεταξὺ τοῦ 4. π.Χ. καὶ τοῦ 4. μ.Χ. αἰ. καὶ ἀπὸ πολλοὺς ἀοιδούς (κατὰ τὴν παράδοση ἀπὸ τὸν Βγιάσα), περιλαμβάνει πολλὰς δευτερεύουσες διηγῆσεις (ὅπως τοῦ «Νάλα», τῆς «Σαβίτρης» κτλ.), μύθους, παραβολές, πολιτικοφιλοσοφικὰ καὶ θρησκευτικὰ παρεκβάσεις κτλ., καὶ παραδίδεται σὲ δυὸ βασικὰς παραλλαγές.

Τὸ μέτρο τῆς ἱστορίας τοῦ Νάλα εἶναι ὁ σλόκας (sloka), τὸ πιὸ συνηθισμένο ἀπὸ τὰ κλασικὰ μέτρα, τυπικὸ γιὰ τὸ ἔπος, τὴ γνωμικὴ, διδακτικὴ καὶ θρησκευτικὴ ποίηση, τὶς διηγῆσεις κτλ. Ἀποτελεῖ δίστιχο μὲ δυὸ στίχους τῶν 16 συλλαβῶν ἢ τέσσερα ἡμιστίχια (pada) τῶν 8 συλλαβῶν κατὰ τὸ σχῆμα (βλ. «L'Inde Classique», 1953, 714)

xxxx|v — — x||xxxx|v — vx (δυὸ φορὲς)

Εἶναι ἓνα μέτρο μεταξὺ ὁμιλίας καὶ ἀπαγγελίας (μὲ λίγους περιορισμοὺς στὰ ἄλλα), ὁ χαρακτηρισμὸς ὅμως («Νάλας καὶ Νταμαγιάντη», 1928, 30) ὅτι «εἶναι ὀλοφάνερα μέτρο πού θέλει νὰ μιμηθῇ τὸν πεζὸ λόγο καὶ πού γι' αὐτὸ παραβλέπει ὁλότελα τὴ μετρικὴ ποσότητα τῶν συλλαβῶν καὶ περιορίζεται στὸ κυριότερο μόνο, στὸ νὰ βάλλῃ στὴ γλώσσα ἓνα ἐλαφρὸν χαλινάρι μὲ τὸν ὀρισμένο ἀριθμὸ τῶν συλλαβῶν καὶ τὴν τομὴ στὴ μέση τοῦ στίχου» εἶναι ὑπερβολικός. Γιὰ τὸ μέτρο τῆς μετάφρασης βλ. Γ136.

Τὸ ἐπεισόδιον τοῦ Νάλα (Μαχαβαράτα III, 52 - 79) εἶναι μιὰ ἀφήγηση πού περιγράφει «μὲ μιὰ χάρη κάπως ἀργή, ἀλλὰ δροσερὴ καὶ ἀπλοϊκὴ» τὶς περιπέτειες τοῦ Νάλα, πού χάνει τὸ βασίλειόν του στὰ ζάρια καὶ ἐγκαταλείπει στὴ ζυῖγκλα τὴ γυναῖκα πού ἀγαπᾷ καὶ πού μόλις παντρεύτηκε, τὴ Νταμαγιάντη, πού ὕστερα ἀπὸ πολλὰ τὸν ξαναβρίσκει, γιὰ νὰ ἐπανακτήσουν μαζί τὴν εὐτυχία. «Ἡ σοφὴ οἰκονομία πού κυριαρχεῖ στὸ σκεδίό του, γράφει ὁ Kellner («Νάλας καὶ Νταμαγιάντη», 1928, 19), ἡ ἐνότητα στὴν ὑπόθεση καὶ στὴ θεμελιωτικὴ ιδέα, ἡ ψιλοδουλειὰ στὸ ζωγράφιμα τῶν χαρακτήρων, ἀποδείχνουν πὼς ὁ πρῶτος διασκευαστὴς εἶχε τυχερὸ χέρι στὸ πλάσιμο τοῦ λαϊκοῦ ὕλικου. Ἡ θεμελιωτικὴ ιδέα εἶναι ὁ χαρακτηρισμὸς τῆς πιστῆς καὶ ἀφοσιωμένης ἀγάπης μιανῆς παραιτημένης γυναικός».

Ἡ μετάφραση τοῦ «Νάλα καὶ τῆς Νταμαγιάντης» (2. ἔκδοση 1928,

Ἐλευθερουδάκης, Ἀθήνα. Εἰσαγωγή Kellner) ἔγινε ἀπὸ τὴν ἔκδοση τοῦ Kellner (Λειψία 1885), ὁ Θεοτόκης μόνο «κάπου κάπου» προτίμησε τὴν ἔκδοση τῆς Βομβάης. Ὁ Μαβίλης μετάφρασε ὡς τὸν στίχο 112 τοῦ IB' ἄσματος καὶ συνέχισε ὁ Θεοτόκης.

4. Σκοπὸς τῆς μελέτης αὐτῆς εἶναι νὰ ἐξετάσῃ:

α) τὴν ἀξία τῆς μετάφρασης τοῦ Μαβίλη ὡς λογοτεχνικῆς ἀπόδοσης κεμένου ξένης λογοτεχνίας.

β) τίς δυνατότητες τῆς νέας ἑλληνικῆς ἢ τίς δυὸ γλώσσες ἀντιμέτωπες. Πῶς ἀντεπεξέρχεται ἡ νέα ἑλληνικὴ στὴν ἀνάγκη ἀποδόσεως ἑνὸς συνθετώτερου λόγου (πβ. καὶ ἄλλες κλασικὲς γλώσσες) καὶ ἑνὸς ποιητικοῦ ὅφους;

γ) ἔμμεσα τὸ πρόβλημα τῆς μετάφρασης (καὶ μάλιστα ἑνὸς λογοτεχνικοῦ κεμένου, ποῦ ἀπαιτεῖ ἐξέταση ὅλων τῶν λειτουργιῶν μιᾶς γλώσσας καὶ ὄχι μόνο τῆς λογικῆς ἔκφρασης τῶν ἰδεῶν) καὶ τῶν ὁρίων τῆς.

Βάση τῆς ἐξέτασης στάθηκε μιὰ ἐξαντλητικὴ ἀνάλυση τῆς μετάφρασης τῶν πέντε πρώτων ἁσμάτων, ποῦ ἀποτελοῦν τὴν εἰσαγωγὴν στὴν ἱστορίαν τοῦ Νάλα καὶ τῆς Νταμαγιάντης. Ἡ ἀνάλυση ἀκολουθεῖ τὸ διάγραμμα τοῦ βιβλίου τοῦ Nida (1964).

Β'. Εἶδος ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ

Μιὰ πλήρης μετάφραση θὰ μπορούσε νὰ ὀριστῇ ὡς ἡ ἰσοδυναμία δύο κεμένων ἢ στοιχείων δύο κεμένων, ποῦ ἀνήκουν ἀντίστοιχα σὲ μιὰ γλώσσα ποῦ μεταφράζεται (γλώσσα—πηγὴ=ΓΠ) καὶ σὲ μιὰ γλώσσα μετάφρασης (γλώσσα—στόχος=ΓΣ) καὶ ποῦ ἀναφέρονται καὶ συνδέονται μὲ τὰ ἴδια χαρακτηριστικὰ μιᾶς περιπτώσεως ἐπικοινωνίας (βλ. Catford, 1967, 50). Ἀκολουθώντας τοὺς Revzin καὶ Rosentsveig (1964, 176) μπορούμε νὰ χαρακτηρίσουμε ὁποιαδήποτε μετάφραση μὲ βάση δύο στοιχεῖα: τὴν λειτουργίαν τῆς (διακρίνοντας ὁμιλία (1) πρακτικὴ, (2) ἱερατικὴ, (3) δημοσιογραφικὴ, (4) λογοτεχνικὴ κ.ἄ. διακρίσεις ἀνάλογα μὲ τὸν κοινωνικὸ ρόλο, τὸ ὄφρος, τὴν διάλεκτο γενικὰ) καὶ τὸ ἀποτέλεσμα (διακρίνοντας μεταφράσεις (α) μεταξὺ γραμμῶν, (β) κατὰ λέξη, (γ) ἀπλουστευτικὴ, (δ) ἀκριβῆ, (ε) ἐπαρκῆ, (στ) ἐλεύθερη). Κάθε μετάφραση εἶναι καλὴ ἢ κακὴ ἀνάλογα μὲ τὸ ἂν ἐπέτυχε ἢ ὄχι στὴ λειτουργίαν καὶ στὸ ἀποτέλεσμα, ποῦ ἔθεσε ἀρχικὰ ὡς σκοπὸ τῆς, γιατί κάθε εἶδος μετάφρασης ἔχει τὴ χρησιμότητά του. Ἡ μετάφραση ποῦ ἐξετάζουμε ἀνήκει στὸ εἶδος «λογοτεχνικὴ ἐπαρκῆς» (4ε), ποῦ παρουσιάζει τίς μεγαλύτερες δυσκολίες, ἀλλὰ ἔχει καὶ τὴ μεγαλύτερη περικοπή. Σ' αὐτὸ ἀκριβῶς τὸ εἶδος βρίσκουμε ἔκφρασμένες μὲ τὴ μεγαλύτερη ἔνταση τίς συμφωνίες καὶ ἀντιθέσεις ποῦ μποροῦν νὰ παρουσιάσουν δυὸ γλώσσες. Ἡ «κατὰ λέξη μεταφορὰ» (α, β) καὶ ἡ «ἐλάχιστη μεταφορὰ» (ποῦ περιλαμβάνει μόνο ὅσες ἀλλαγὲς ἀπαιτοῦνται ἀναγκαστικὰ ἀπὸ τίς γραμματικὲς κατη-

γορίες τῆς γλώσσας στὴν ὁποία μεταφράζουμε) μποροῦν νὰ θεωρηθοῦν ὡς ἡ βάση ἀνάλυσης καὶ ὑπολογισμοῦ τῶν διαφορῶν μεταφράσεων ποὺ ἀνήκουν σὲ πληρέστερους τύπους (βλ. Nida, 1964, 184).

Ἐπειδὴ ἐδῶ ἐξετάζουμε μόνο τὴ μετάφραση τοῦ Μαβίλη, δὲ θὰ τὴ συγκρίνουμε μὲ ἄλλες (π.χ. μὲ τὴ μετάφραση τοῦ Καρολίδη, Πόλη, 1901), ἀλλὰ θὰ τὴν ἀναλύσουμε μὲ βάση τὶς ἀντιθέσεις καὶ ὁμοιότητες μὲ τὸ πρωτότυπο (σ' ὅλα φυσικὰ τὰ ἐπίπεδα τῆς γλώσσας).

Γ'. ΤΥΠΟΙ ΑΝΤΙΣΤΟΙΧΙΩΝ ΚΑΙ ΑΝΤΙΘΕΣΕΩΝ

Ι. ΔΟΜΙΚΟΙ

1. Φωνητικὸ ἐπίπεδο.

Διὰ γλῶσσες διαφέρουν φωνητικὰ καὶ τὰ φωνητικὰ χαρακτηριστικὰ δημιουργοῦν δύσκολα προβλήματα στὸ μεταφραστὴ, ἐπειδὴ συχνὰ χρησιμοποιοῦνται ὡς φορμαλιστικὰ στοιχεῖα στὸ λογοτεχνικὸ οἰκοδόμημα, ὅπως π.χ. τὰ παιχνίδια μὲ λέξεις ποὺ μοιάζουν φωνητικὰ, τὰ ἡχητικὰ σχήματα ὅφους (παρήχηση, ἐπαναλήψεις, ρίμα, ἀκροστιχίδες κ.ἄ., βλ. ΓΙ4γ1) κτλ. Ἡ φωνητικὴ μεταγραφὴ δάνειων λέξεων δημιουργεῖ προβλήματα, π.χ. αἰσθητικῆς φύσεως στὴν ἀπόδοση τῶν κυρίων ὀνομάτων, γιὰτὶ πολλὰ εἶναι δυσπρόφερτα καὶ βαρβαρικά γιὰ τὸ ἑλληνικὸ αὐτὶ (καὶ μάτι, πβ. τὰ «Νάλας», «Ἀγκνης» μὲ τὰ «Ράξιασες», «Νισχιαντσίτη» κ.ἄ.). Ἡ μετάφραση τῶν κυρίων ὀνομάτων ποὺ ἀποβλέπει στὴν ἀπόδοση τῶν συστατικῶν τους μερῶν μὲ μιὰ ἑλληνικὴ λέξη ἀντίστοιχης κατασκευῆς καὶ σημασίας δὲν εἶναι πάντα ἐφικτὴ (βλ. ΓΙ4α3).

Ἡ μουσικότητα ἑνὸς κειμένου, ὅταν δὲν ἐπιδιώκεται μὲ χονδροειδῆ μέσα, εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ ἀποδοθῇ. Μέρος μόνο μπορεῖ νὰ μεταφερθῇ στὴν ἄλλη γλῶσσα κι αὐτὸ σὰν ἀποτέλεσμα περισσότερου ἐπιτυχημένης ἔμπνευσης παρὰ ἔλλογης προσπάθειας (οἱ νόμοι στοὺς ὁποίους βασίζεται δὲν ἔχουν ἀκόμη μελετηθῇ καὶ εἶναι συχνὰ ἀστάθμητοι γιὰ ἕναν ξένο). Ἀπλὸ παράδειγμα τὰ ἐπιφωνήματα, ποὺ κάποτε ἀντιστοιχοῦν καὶ ἄλλοτε διαφέρουν, π.χ. *haheti* «καὶ βάχ! βογγᾶ καὶ πάλι βάχ!» (2,9), «ῶ, τότες, ῶ... κράζει» (5,69).

2. Μορφολογικὸ ἐπίπεδο.

Ἰδιαίτερα χαρακτηριστικὰ τῆς σανσκριτικῆς εἶναι ἡ πλούσια μορφολογία, τὰ σύνθετα, τὰ γερούνδια, ἀπαρέμφατα καὶ μετοχές σὲ ποικιλία χρήσεων, ἡ παραγωγὴ μὲ ἐτυμολογικὴ διαφάνεια, ἰδιαίτερες χρήσεις καὶ συντάξεις, τὸ ὀνοματικὸ ὕφος κ.ἄ. Ἡ Ἰνδικὴ λογοτεχνία ἐξάλλου παρουσιάζει συχνὰ μιὰ ὑπεραφθονία καὶ πληθωρικότητα στὴν ἔκφραση. Εἰδικὰ ἡ ἐπικὴ σανσκριτικὴ γλῶσσα ἀπομακρύνεται αἰσθητὰ ἀπὸ τὴν κλασικὴ γλῶσσα ὅπως τὴν κωδικοποίησε ὁ γραμματικὸς Pāṇini. Ἡ ἐπικὴ γλῶσσα εἶναι μιὰ λαϊκότερη μορφή

τῆς γλώσσας τῶν ἱερῶν βιβλίων. Λίγοι ἀπὸ τοὺς ποιητὲς ἀνῆκαν σὲ βραχμανικούς κύκλους καὶ τὰ ἔργα τοὺς ἀπευθύνονταν στοὺς πρίγκηπες καὶ σὲ λαϊκοὺς τῶν ἀνωτέρων στρωμάτων. Γι' αὐτὸ διασώζουν πολλὰ στοιχεῖα ἀπὸ τὸ γλωσσικὸ θησαυρὸ καὶ τὰ χαρακτηριστικὰ τῶν λαϊκῶν διαλέκτων (σπάνια ἀόριστοι καὶ ὑποθετικὲς ἐγκλίσεις, ἐλευθερίες στὸ sandhi, ἀνάμειξη ἰσχυρῶν καὶ ἀσθενῶν τύπων, ἐπέκταση τοῦ θέματος τοῦ ἐνεστώτα στὴν κλίση τοῦ ῥήματος, ἐκλογή λέξεων, σύνταξη καὶ διάρθρωση φράσεων κτλ.). «Τὸ ἀρχικὸ ἐπικὸ κείμενο, γράφει ὁ Renou (1957, 23-4), ἦταν ἀπότομο, συγκεκομμένο, θὰ μπορούσε νὰ παραβληθῇ μὲ βάση τὶς ἰδιουτυπίες τοῦ ὕφους (ἔλλειψη, ἀνακόλουθα, σειρὰ λέξεων, χρῆση κλητικῆς κτλ.) μὲ τοὺς ἀρχαίους ὕμνους, καὶ πολὺ διαφορετικὸ ἀπὸ τὰ πανινικά μας κείμενα. Ἔχει μάλιστα κανεῖς τὴν ἐντύπωση, τουλάχιστο γιὰ ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς κλιτοὺς τύπους, ὅτι ἡ σανσκριτικὴ ἦταν γιὰ τοὺς ἐπικοὺς ποιητὲς μιὰ γλώσσα πού δὲν εἶχαν μάθει ἀρκετὰ καλά. Γιατὶ αὐτὸ πὺν χαρακτηρίζει τὴν ἐπικὴ χρῆση εἶναι ὅτι, παρόλο πὺν γενικά εἶναι παρόμοια μὲ τὴν κλασικὴ, συχνὰ φαίνεται ἀνίκανη νὰ διατηρήσῃ λεπτὲς διακρίσεις στοὺς γραμματικὸς τύπους» (π.χ. χρῆση ρημάτων σύνθετων μὲ προθέσεις, μόρια πὺν μπαίνουν σὰν μετρικὸ παραγέμισμα, ὑποχώρηση μέσης φωνῆς κτλ.).

α) Πολυσύνθετο λεξιλογικὸ σχηματισμὸς. Σύνθετα.

Ἀπὸ τὴν βεδικὴν ἐποχὴ, ὅπου τὰ σύνθετα παρουσιάζουν τὰ χαρακτηριστικὰ ὅλων τῶν Ἰνδοευρωπαϊκῶν γλωσσῶν, τὰ σύνθετα ἀναπτύσσονται συνεχῶς καὶ σὲ ὁρισμένα γραμματειακά εἶδη, ὅπως στὸ ὕφος τῶν sutra, τείνουν νὰ ἀντικαταστήσουν τὴν ρηματικὴ πρόταση μὲ ὀνοματικὴ. Τὸ μέγεθος καὶ ἡ ποικιλία τῶν σύνθετων λέξεων τῆς κλασικῆς σανσκριτικῆς δημιουργεῖ σοβαρὰ προβλήματα στὴ μετάφραση. Μεταφράζονται μὲ ἄνεση καὶ ἐπιτυχία στὰ νέα ἑλληνικά κυρίως τὰ σύντομα σύνθετα (πὺν ἀποτελοῦνται ἀπὸ δυὸ λέξεις), π.χ. lokapalas «κοσμοφυλάκες» (2,76), satyavadi «ἀληθινὸ λόγος» (1,8), mahabahu «μακροχέρης» (2,29) κτλ. Τὰ πολυμελῆ dvandva συνήθως ἀναλύονται σὲ πολλὲς λέξεις, π.χ. devagandharvamanushyoragarakshasan «θεοὺς, Γκαντῆρες... καὶ ὀφιοδαιμόνια πλήθια,|...ἀνθρώποι, Ράξχιασες» (1,74-5). Ἄλλα σύνθετα σὲ ὀλόκληρο στίχο, π.χ. samyatendriyah «καὶ γνωστικὰ χαλίνωνε τὲς αἰσθησες μ' ἐγκράτεια» (1,10) κτλ. Κάποτε ὁ μεταφραστὴς ἐπιχειρεῖ νὰ πλάσῃ ἀνάλογα, π.χ. hastyasvarathaghoshena «μ' ἐλεφαντοαλογοαμαξιδίων ἀχὸ» (2,26), Valavritranishudana «ὦ Μπαλα-Βριτρο-φονευτὴ» (2,60). Πβ. ΠΙΙ.

β) Μορφολογικὲς κατηγορίες.

Οἱ μορφολογικὲς κατηγορίες, ὅταν διαφέρουν, ἀποτελοῦν τὶς συνηθισμένες μεταφραστικὲς δυσκολίες θυμίζοντας τὴν μετάφραση ἀπὸ τὰ ἀρχαῖα ἑλληνικά, ὅπως (1) μετοχές, πὺν ἀναλύονται ἢ ἀποδίδονται κατὰ ποικίλους τρόπους, π.χ. prasannah «καλοθελήτης» (1,21), sahitah «ἀντάμα» (4,46) ἢ

«άνταμωμένοι» (4,66), *hrikkhayapiditah* «πὸν ὁ ἔρωτας τοὺς κρίνει» (5,4) κτλ., (2) ἀπαρέμφατα, (3) ἰδιότυπα σύνθετα, π.χ. *yathagatam* «ἀπὸ τὴν ἴδια στράτα» (5,102), (4) τοπικὴ ἀπόλυτη, π.χ. *etasminkathyamane* «ἡ συντυχία δὲν ἔσωσε» (2,61), *vayasi prapte* «ὄντας ἀκρομεγάλωσε» (1,29) κτλ., (5) *absolutiva*, π.χ. *srutva* «ἀκούσαντας» (2,1), *agamya* «γυριστὸς» (1,84) κτλ.

3. Συντακτικὸ ἐπίπεδο.

Ἡ πλούσια μορφολογία δίνει συνθετικὸ χαρακτήρα στὴ σανσκριτικὴ φράση, δὲν παρατηροῦμε ὅμως τὴν ποικιλία δευτερευουσῶν προτάσεων τῆς ἀρχαίας ἐλληνικῆς ἢ ἀκόμη καὶ τῆς νέας ἐλληνικῆς.

α) δομὴ συντακτικῶν ἐνοτήτων. Ἀποδίδεται μὲ ἰσοδύναμα μέσα, π.χ. *Nishadheshu mahipatih* «στοὺς Νισχιάντχες δυνάστης» (1,6-7), μὲ ἀνάλυση, π.χ. *dhanvinam sreshthah* «σαγιτευτῆς δὲν στάθηκε σὰν κείνονε πιτή-δειος» (1,11), μὲ ἀντίστοιχα μέσα, π.χ. *upapanno gunairishtair* «δόλοπλου-μος παινέδια ζηλεμένα» (1,2), -iti «ἔτσι τὴν λέν» (2,55).

β) δομὴ ἀφηγήσεως. Διήγηση σὲ ἐπικὴ γλῶσσα (βλ. ΠΙ2) ἔμμετρη (βλ. καὶ Α3). Τὸ μέτρο, ὁ σλόκας, μεταφράζεται μὲ ζευγαρωτὸ 15σύλλαβο (οἱ τομῆς τοῦ τελευταίου ἀντιστοιχοῦν μὲ τέλος *pada*). Ἡ ἐκλογή τοῦ στίχου γιὰ τοὺς μεταφραστές «δὲν παρουσίαζε... πρόβλημα. Ὁ πολιτικὸς μας, γράφει ὁ Θεοτόκης («Νάλας καὶ Νταμαγιάντη», 1928, 31 ὑπόσημ.), εἶναι ὁ καθαυτὸ ἐθνικὸς ἐπικὸς στίχος καὶ προκειμένου γιὰ ἓνα ποίημα ρωμαντικοηρωικὸ δὲν εἴχαμε παρὰ νὰ ἀκολουθήσουμε τὸ παράδειγμα τοῦ Ἑρωτόκριτου». Τὸ μέτρο τῆς μετάφρασης ἀντιστοιχεῖ ἔτσι στὰ κυριότερα χαρακτηριστικὰ τοῦ σλόκα ἐκτὸς ἀπὸ ἓνα: ὁ ρυθμὸς τοῦ σλόκα πλησιάζει περισσότερο στὸν πεζὸ λόγο. Οἱ ὁμοιοκαταληξίες παρουσιάζουν κάποτε περιέργη μορφή, π.χ. «... κατὰ τὸ νόμο ... στὸ νῶμο|» (5,65-6).

4. Λεξιλογικὸ ἐπίπεδο.

Τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ σανσκριτικοῦ λεξιλογίου εἶναι: πλοῦτος παραγωγικῶν καταλήξεων, μετάπτωση μορφημάτων, σύνθετα, ἐτυμολογικὴ διαφάνεια παραγωγῆς καὶ σύνθεσης (ὅλες οἱ λέξεις κατὰ τὸν Panini παράγονται ἀπὸ ρηματικὲς ρίζες καὶ τὰ σύνθετα διαιροῦνται κατὰ διαδοχικὰ στάδια σὲ δύο μέρη, πολλὲς παραγωγικὲς καταλήξεις διατηροῦν τὴν ἐτυμολογικὴ σημασία τους), πατρωνυμικά κτλ. Στὴν ἐλληνικὴ μετάφραση δὲ μποροῦν νὰ διατηρηθοῦν ὅλα, ὑπάρχει ἄλλωστε ὁ κίνδυνος καὶ ἡ βασικὴ δυσκολία, ποὺ ἱσχύουν γιὰ κάθε μετάφραση, νὰ θεωρηθῇ ὅτι καὶ ὁ γηγενὴς ὁμιλητὴς χρησιμοποιοῦντας ἓναν τύπο ἔχει συναίσθηση τῆς γραμματικῆς του ἀνάλυσης ὅπως ὁ γλωσσολόγος ἢ ὁ ξένος μελετητής. Ἔτσι βρίσκουμε π.χ. *sakshad* «ἀγνάντι» (2,72), «δόλοβολος ἐφάνταξε» (1,12) ἢ *kalyani* «καλὴ» (3,56), «ὑπέρκαλη»

(4,33) (έτυμολογική σύνδεση με τὸ ἑλληνικὸ «καλός», ἐνῶ ἄλλοῦ *akaravantah* «καλὰ» (5,14).

α) Κατὰ λέξη σημασία ἀπλῶν στοιχείων.

(1) ἀπόδοση τῶν ἰδιαίτερων ὄρων τοῦ Ἰνδικοῦ πολιτισμοῦ, μυθολογίας, θρησκείας κτλ. Ἡ μετάφραση στοιχείων ὀρισμένων λεξιλογικῶν πεδίων τῆς ΓΠ παρουσιάζει ἰδιαίτερες δυσκολίες, γιατί δὲν ὑπάρχουν πάντοτε ἀντίστοιχες ἔννοιες ἢ ὅροι στὴν ΓΣ. Τὸ πρόβλημα αὐτὸ ἀποτελεῖ ἀκραία περίπτωση τῆς διαφορετικῆς λεξιλογικῆς κάλυψης ἢ διαίρεσης τοῦ ἐπιστητοῦ (περιεχόμενο) καὶ τῶν διαφορῶν συναισθηματικῶν νοημάτων ποὺ συνδέονται μετὰ τὰ λεξήματα μιᾶς γλώσσας. Μποροῦμε νὰ διακρίνουμε τρεῖς λύσεις:

(I) μετάφραση κατὰ λέξη ἢ μετὰ παραλήψεις καὶ μετὰ ἐπεξηγήσεις σὲ ὑποσημειώσεις γιὰ ἀποφυγὴ παρανοήσεων, ποὺ παραλείπουν συχνὰ οἱ μεταφραστές, π.χ. *asvamedhena* «ἀλογοθυσία» (5,115), *tridivam* «τρισούρανα» (5,100), *devalingani* «τὰ σουσούμια τῶν θεῶν» (5,34), *dharmatmanam* «ποὺ τόση ἔχει ἀγιοσύνη» (4,25), *pratyakshadarsanam* «νὰ βλέπη θεία φανέρωση» (5,89) *svayamvaram* «ἀντροδιαλεξιά» (2,19), «γαμπροδιαλεξιά» (2,57), «κρίση» (2,23), *tithau* «μέρα» (5,1), *mithunam* «παιδιά» (5,99) κτλ.

(II) φωνητικὴ κατὰ τὸ δυνατὸ μεταγραφή μετὰ ἑλληνικὲς καταλήξεις καὶ ἐπεξηγηματικὲς σημειώσεις, π.χ. «ρίσχιδες», «μεγαρίσχιδες», «Γκαντχάρβες», «Ράξχιασες» κτλ. Ἡ αἴσθηση τοῦ ξένου ἀμβλύνεται καθὼς εἰσδύουμε στὸν κόσμον τοῦ πρωτοτύπου.

(III) περιγραφικὸς ὀρισμὸς (πβ. Δ3ε), π.χ. *vratamarabdhham* «λαχτάρα (ᾶ) μ' ἔχει λιώσει» (5,47), *kritanjali* «τὲς βαθουλωμένες | μία μετὰ τὴν ἄλλην σμίγοντας παλάμες σηκωμένες» (3,3-4).

(2) διατήρηση ἐτυμολογικῆς σαφήνειας ἢ ἀρχικῆς σημασίας στοιχείων παραγωγῆς καὶ σύνθεσης (μετὰ κίνδυνον νὰ περιλάβῃ ἢ μετάφραση νοηματικὰ στοιχεῖα ποὺ αἰσθάνεται πολὺ ἐξασθενημένα ἢ καὶ καθόλου ὁ ντόπιος ὁμιλητής), π.χ. *vrittantam sarvam* «πῶς ὅλα ἀποτελειώσαν» (4,52), *nripatir* «ὁ κύριος τῶν ἀντρῶν» (2,14) *kkhayadvitiyo* «ἰσκιόδιπλος» (5,60), *martyo* «ὀλιγοζώητος ἄνθρωπος» (4,16), *varnyamaneshu* «διηγοῦμαι τὶς λαμπρόδες» (4,62), *drisyaih* «θεωρητικὰ» (2,27), *manada* «περιφάνειας χαριστὴ» (4,9), *bhutale* «στ' ἄπλωμα τῆς γῆς» (2,73), *mahipalah* «ὁ φυλακάτορας τῆς γῆς» (2,17), *surottaman* «τῶν θεῶν τοὺς πρώτους» (4,17) κτλ.

(3) ἀπόδοση μυθολογικῶν ὀνομάτων μετὰ μετάφραση (ἐπεξηγήσεις συχνὰ ἀπαραίτητες, ὅταν συναντοῦμε τὸ ὄνομα γιὰ πρώτη φορά, ἐνῶ ἀργότερα τὸ ὄνομα μᾶς ξαναθυμίζει τὸ μῦθο) καὶ πατρωνυμικῶν μετὰ ἀντίστοιχα μέσα τῆς νέας ἑλληνικῆς, π.χ. *Kamadhuk* «Ποθογάλατη» (2,48), *Punyaslokam* «Ἄ-γνοξάκουστον» (5,50), *Bhogavatim* «Φιδοκουλουράτη» (πόλη, 5,19), *Daitya-*

danavamardanam «Νταϊτιανάναβο-φονιά» (4,25), tridasasvarah «Κύριοι τῶν Τριάντα» (4,70), Bhaimi «Μπχιμοπούλα» (1,38).

β) Σημασιολογικά «ἐξωκεντρικές» ἐκφράσεις (ιδιωματισμοὶ κτλ.).

Ὁ μεταφραστὴς χρησιμοποιεῖ ἀντίστοιχες νεοελληνικές, ὅταν δὲν ἐπιχειρῇ μιὰ κατὰ λέξη μετάφραση ποὺ ἀποτελεῖ νέα γλωσσικὴ δημιουργία, π.χ. *kkhayadvitiyo* «ἰσκιόδιπλος» (5,60), *mahendradayah* «ὁδηγᾶ μας | ὁ Ἴντρας» (3,15-6), *vigatasamkalpa* «ἐξεστοχημένη» (2,77). Ἔτσι συναντοῦμε:

(1) παράλληλες ἐκφράσεις, π.χ. *kintapara dina* «σὲ πικροσυλλογῇ» (2,4), *na svastha Nalam prati babhuva sa* «σὲ λόγον της νὰ μείνη | δὲ μπόριε ὁ νοῦς της κι ἔπαιρνε τοῦ Νάλα τὸ κατόπι» (2,2-3).

(2) προσφωνήσεις, ἐκφράσεις καὶ τίτλοι εὐγενείας κτλ., ποὺ μεταφράζονται μὲ ἀντίστοιχα νεοελληνικά (μάλιστα λαϊκά). Αὐτὰ ποὺ θὰ ὀνομάζουμε «κοσμητικὰ ἐπίθετα» δὲν ἔχουν πάντα τὴν λειτουργία τῶν ὁμηρικῶν, ἀλλὰ ἀκολουθοῦν τὸ ὄνομα μὲ ποικιλία χρήσεων (περιγραφικά, ἐξυμνητικά κτλ.), π.χ. *sumadhyama* «λυγερομεσάτη» (1,25), «λυγερόκορη» (1,73), *sukismita* «ἐξαστερογέλατη» (4,41), «φεγγογέλαστη» (4,53), «καθαρογέλαστη» (5,79), *naravyaghra* «ἀντρούτιγρη» (4,48), *paramasobhanam* «τρίλαμπρο» (5,67), *bhavadbhir* «τῆς ἀφεντιάς σας» (4,55), «τῆς χάρης σας» (4,62), *varanganah* «πανώριοι» (3,47) κτλ.

γ) Σχετικὰ μὲ τὸ ὕφος (πβ. ΓΙΙ2).

(1) διατήρηση στυλιστικῶν μέσων (ἀπόδοση μὲ ὁμοία): ἐπανάληψη (ἐξαίρεση διανεμητικῶν, π.χ. *tatra tatra*), παρήχηση κ.ἄ., π.χ. *bhiman bhima-parakraman* «φριχτούς, ναὶ φριχτοδύναμους» (1,25), *vasusampurnam vasudham vasudhadhipah* «πάμπλουτος τὴν πλούσια γῆς...» (5,124), *upayo ...dishto nirapayo* «μὲ ἰσιάδα θὰ τὰ σιάξουμε κι εὐρῆκα .. τρόπο» (4,44), ἀλλὰ *saganah sahavahanah* «στ' ἀμάξια τους, καὶ ἀκόλουθοι τοὺς ἐξεπροβοδοῦσαν» (2,67).

(2) ἰσοδύναμα, π.χ. *drishtpurva* «δὲ φάνηκε πρὶ» (1,37), *atmabhavam* «σιτὰ νὰ γεννᾷ» (5,92), *pragakamah* «ποὺ... κλήρα νὰ ἰδῇ πεθύμα» (1,14), ἀλλοῦ ὅμως «τεκνοποθοσπλάνταχτος» (1,19), *sarirantakaro nrinam* «τῶν ἀνθρώπων κορμιῶν ὁ καταλύτης» (3,14), *evamukte* «ἐμιλήθη» (3,7), *uparyupari* ἀναλύεται στὰ «κορυφὴ τὴν πρώτη» καὶ «πιο ψηλά» (1,5), *sahasa* «σφιχτά» (5,69).

(3) ἐλεύθερη ἀπόδοση, π.χ. *toshayamasa... satkarena* «φίλειψε γενναῖα» (1,18), *ativa rupasampanna* «ἀληθινὰ πεντάμορφη» (1,95), *vismayanvitah* «περίσσα θιαμαγμένους» (3,42), *anagha* «πάνανγε» (3,52), *suranamrishisattamau* «δυὸ ρίσχιδες... | ...μὲς στοὺς θεοὺς οἱ πρῶτοι» (2,31-2) κτλ.

II. ΔΥΝΑΜΙΚΟΙ

1. Μορφολογικό επίπεδο.

Προσπάθεια να περιληφθῇ στήν ΓΣ κάθε στοιχείο τῆς ΓΠ. Αὐτό ἔχει ὡς ἀποτέλεσμα στήν περίπτωσή μας μιὰ ἔντονη γλωσσοπλαστική προσπάθεια, πού ἀρμόζει σέ μιὰ μετάφραση ποιήματος ἀπό ποιητή καί πού κάποτε δίνει τήν ἐντύπωση πειράματος, σάν νά ἤθελε νά δῇ ἢ νά ἀποδείξῃ μέχρι πού μπορεῖ νά φτάσῃ ἡ ἐκμετάλλευση τῶν δυνατοτήτων τῆς νέας ἑλληνικῆς. Ἀποτέλεσμα αὐτῆς τῆς τάσης εἶναι τὸ φόρτωμα τοῦ στίχου μὲ βαριά σύνθετα, πού δὲ δημιουργοῦν τὴν ἴδια ἐντύπωση μὲ τὰ σανσκριτικά. Οἱ δυνατότητες τῆς νέας ἑλληνικῆς στὴ σύνθεση καί παραγωγή εἶναι πολὺ ἀξιόλογες καί τὰ νεοελληνικά σύνθετα παρουσιάζουν μεγάλη ποικιλία καί δύναμη, ὅπως ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὴ γλωσσοπλαστικὴ ἐργασία πού βλέπουμε στήν ποίησή μας καί εἰδικά ἐδῶ ἀπὸ τὸ μεταφραστικὸ ἔργο τοῦ Μαβίλη. Παρόλα αὐτὰ οὔτε ὡς στοιχεῖο ὕφους δὲν πλησιάζουν τὰ σανσκριτικά σύνθετα, πού ἀντικαθιστοῦν συχνὰ δευτερεύουσες προτάσεις καί παρουσιάζουν ἀφάνταστη ποικιλία καί μέγεθος, ἐνῶ ταυτόχρονα ἔχουν μιὰ ἄνεση καί ἐλαφρόδα πού δὲ βαρύνει τὸ λόγο. Π.χ. kittapramathini «φρενοζαλίστρα» (1,40), vasumdharam «τῇ θησαυροκρατούσῃ» (2,23), vikitrarmalyabaranair «παρδαλοστεφανόπλουμα» (2,27), devaragasya «θεοδασιλία» (2,63), karuhasinim «χαμογελάστραφτε» (3,37), anavadyangi «ἀψευγάδοκορμη» (4,17) καί ἀναλυτικά (1,34), divaukasah «οὐρανοκάτοικοι» (2,79) κτλ.

2. Συντακτικὸ ἐπίπεδο.

Προσπάθεια νά ἀποδοθῇ ἡ ἀρχικὴ στιλπνότητά τοῦ λογοτεχνικοῦ ὕφους. Δὲ μᾶς ἐνδιαφέρει τόσο ἐδῶ ἡ διαφορὰ πρωτοτύπου καί μετάφρασης, ὅσο ἡ διαφορὰ τῆς καθεμιᾶς ἀπὸ ἄλλα ἐπίπεδα ὕφους μέσα στήν ἴδια γλώσσα. Ἄν π.χ. γινόταν προσπάθεια νά ἀποδοθῇ κάθε σανσκριτικὸ σύνθετο μὲ ἓνα ἀντίστοιχο ἑλληνικόν, ὁ λόγος σανσκριτικῆς ἐπικῆς γλώσσας : σανσκριτ. πεζοῦ λόγου δὲ θὰ ἦταν ἴσος μὲ τὸν ἑλληνικῆς ποιητικῆς μετάφρασης : ἑλλ. πεζοῦ λόγου. Μπορεῖ μετάφραση καί πρωτότυπο νά παρουσιάζουν μεγάλες διαφορές, ἂν συγκριθοῦν ἀνάμεσά τους (διαφορὰ γλωσσικῶν συστημάτων), ἀλλὰ νά ἰσοδυναμοῦν ἀπὸ τὴν ἄποψη τοῦ ὕφους, γιὰ τὴν ἡ κάθε «περιορισμένη» (restricted) γλώσσα ἔχει ἀντίστοιχη θέση καί ρόλο στὸ περίπλοκο σύστημα ὑποκαθίκων πού λειτουργοῦν μέσα σὲ μιὰ γλώσσα. Πολλὲς φορὲς τὸ σύστημα αὐτὸ δὲν εἶναι τὸ ἴδιο πλούσιο σὲ εἶδη γιὰ ποικίλους λόγους (ἱστορικούς, πολιτιστικούς, θρησκευτικούς κτλ.) καί ἔτσι ὁ μεταφραστὴς ἀναγκάζεται νά χρησιμοποιήσῃ τὸ πλησιέστερο ἢ νά δημιουργήσῃ νέο εἶδος ἀκολουθώντας ὅσο εἶναι δυνατό τὸ πρωτότυπο (πβ. ἐπιδράσεις μιᾶς λογοτεχνίας σὲ ἄλλη, π.χ. ἀρχαία ἑλληνικὴ στὴ λατινικὴ, νέα ἑλληνικὴ στὶς βαλκανικὲς, μιᾶς ἐπιστημονικῆς ἢ διοι-

κητικῆς γλώσσας στὴ διαμόρφωση ἄλλων, π.χ. δικανικὴ λατινικὴ στὶς εὐρωπαϊκὲς κτλ.). Σύμφωνα μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ τῆς σανσκριτικῆς (βλ. ΓΙ2) εἶναι ἀδύνατη ἡ ἀπόλυτη ἀντιστοιχία σὲ μέτρο καὶ νόημα, γιατί ἡ νέα ἑλληνικὴ εἶναι περισσότερο ἀναλυτικὴ. Ἐξάλλου ἡ ὑπερβολικὴ χρῆση σύνθετων λέξεων θὰ ἔδινε μιὰ βαρύτητα ἄγνωστη στὸν ἑλληνικὸ στίχο, ἀλλὰ καὶ στὸ πρωτότυπο, ὅπου τὰ σύνθετα ἔχουν διαφορετικὴ στυλιστικὴ ἀξία.

α) κίνηση ΓΠ καὶ ΓΣ, ρυθμὸς φράσης κτλ.

Πολὺ σπάνια ἔχουμε ἰσοδύναμη ἀπόδοση στίχων ὡς μετρικὲς ἐνότητες (σλόκας=δίστιχο), ἀλλὰ αὐτὸ δὲν ἔχει τόση σημασία, γιατί καὶ στὰ σανσκριτικά τὸ νόημα πολλὰς φορὲς ξεπερνᾷ τὰ ὅρια τοῦ σλόκα καὶ μπορεῖ νὰ περιλαμβάνεται σ' ὅποιονδήποτε ἀριθμὸ *pada* (ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς διασκελισμούς, π.χ. *vritah|patitve*). Συνήθως ἡ ἑλληνικὴ μετάφραση ξεπερνᾷ ποσοτικὰ τὸ πρωτότυπο. Κάποτε ἀποδίδεται μιὰ σύνθετη λέξη μὲ ὁλόκληρο 15σύλλαβο χωρὶς γι' αὐτὸ ἡ ποιητικὴ γλώσσα τῆς μετάφρασης νὰ παρουσιάξῃ χαλαρότητα ἢ πληθωρικότητα. Ὑπάρχουν περιπτώσεις ὅπου μισὸς σλόκας ἀποδίδεται μὲ δυὸ ἑλλ. στίχους.

Περιπτώσεις:

(1) ἀνάλυση σύνθετης λέξης σὲ ὁλόκληρο 15σύλλαβο, π.χ. *antahpurasamipasthe* «πλάγι μὲ τῶν βασιλικῶν κυράδων τὸ σεράγι» (1,50), *sakhiganasamavritam* «ποὺ τὴν περιτρογύριζαν ἀσκέρι οἱ φιλενάδες» (3,38), *kanakastambharukiram* «τὸ στερεωμένο σὲ λαμπρὲς ὁλόχρυσες κολῶνες» (5,9).

(2) στίχος μὲ στίχο, π.χ. *akaravantah suslakshnah pankasirsha ivoragah* «καλὰ σὰν πεντακέφαλα στὴν τρυφεράδα φίδια» (5,14), *ativa muditoraga bhragamano 'msumaniva* «κι ἀχτιδοβόλα ὁλόχαρος ὁ ρήγας ὁμοῖος μ' ἥλιο» (5,113).

(3) στίχος μὲ δίστιχο, π.χ. *visishtaya visishtena sangamo gunavan bhavet* «ὁ ἀπ' ὅλους διαλεχτότερος θᾶχε περίσσια χάρη | κι ἡ ἀπ' ὅλες διαλεχτότερη νὰ κάνατε ζευγάρι» (1,79-80).

(4) σειρὰ στίχων μὲ δίστιχο, π.χ. *devanam yani lingani sthavirebhyañ srutani me | taniha tishthatam bhumavekasyapi na* «θεῶν ὅσα γνωρίσματα μοῦπαν προεστοὶ διδάχοι | αὐτοὶ ποὺ ἐδῶ τὴ γῆς πατοῦν οὔτ' ἓνας βλέπω τᾶχει» (5,35-6), *surakshitani vesmani praveshtum kathamutsahe | pravekshyasiti tam sakrah punarevabhyabhashata* «Νᾶμπω πῶς δύναμαι· καλὰ φυλάγουν τὸ σεράγι'. | Ὁᾶμπης' ξανάειπε τὸν ὁ Ἰσχυρὸς ὅποιος κι ἂν τὸ φυλάγῃ» (3,29-30).

β) ποικιλία στὴν ἀπόδοση τοῦ ἴδιου τύπου. Δὲν ἀποτελεῖ ἀσυνέπεια, γιατί καὶ στὰ σανσκριτικά ἔχουμε πολλαπλὲς ἰσοδύναμες ἀποδόσεις μιᾶς ἔννοιας (συνώνυμα κτλ.). Π.χ. *mahikshitah* «χωροκράτορες» (2,54), *dynastes* (2,59), *lokapalah* «κοσμοφύλακες» (2,76), «κοσμοφύλαχτες» (4,12), «κοσμοφυλακаторων» (4,47), *sukismita* «ξαστερογέλατη» (4,41), «φεγγογέλαστη», (4,53),

«καθαρογέλαστη» (5,79), *evamuktah* «αὐτὰ γρικώντας» (1,57), «μιλημένος» (3,55), «τοῦτα γρικῆσαντας» (4,49), *asvasthan* «ἀνήμπορη» (2,11), «τὸ κατάντι | ... ποῦδρε τὴ Νταμαγιάντη» (2,11-2), *vyavardhata* «φύτρωσαν» (1,64), «ἔριχναν φυντάνια πλιὸ μεγάλα» (1,47), *ragendra* «ὦ βασιλέα τῶν βασιλέων» (1,17-8), «ρηγάδων βασιλέα» (2,80) κτλ.

γ) παραγεμίματα κτλ. Δὲ λείπουν καὶ ἀπὸ τὸ σανσκριτικὸ κείμενο, π.χ. *eva* (βεβαιωτικά μόρια), κλητικὲς σὲ προσφωνήσεις (π.χ. *Bharata* κτλ.). Ἀσάφειες κτλ., π.χ. *khagaman* «χρυσόφτερα πετούμενα» (1,64).

Δ'. ΜΕΘΟΔΟΙ ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗΣ

Στὶς περιπτώσεις ὅπου τὰ συστήματα τῶν δύο γλωσσῶν παρουσιάζουν ἀντίθεση κατασκευῶν, συντάξεων κτλ., παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη προσαρμογῆς τοῦ συστήματος τῆς ΓΠ μὲ σκοπὸ νὰ προσαρμοσθῇ ἡ μορφή τοῦ μηνύματος στὶς ἀπαιτήσεις τῆς δομῆς τῆς ΓΣ, νὰ παραχθοῦν σημασιολογικὰ ἰσοδύναμες κατασκευές, νὰ δημιουργηθῇ ἰσοδύναμη στυλιστικὰ ἔκφραση καὶ νὰ μεταδοθῇ ἰσοδύναμο φορτίο ἐπικοινωνίας.

Ἡ τεχνικὴ τῆς προσαρμογῆς αὐτῆς παρουσιάζει τὶς ἑξῆς κατηγορίες (διαδικασίες):

1. *Προσθήκες*, π.χ. συμπλήρωση ἑλλειπτικῶν ἐκφράσεων, ἀναδιοργάνωση γραμματικῶν μορφῶν (ἀλλαγὲς φωνῆς, πλάγιου σὲ εὐθὺ λόγο κ.ἄ.), ἀνάλυση ἐνὸς ὅρου μὲ δυὸ συνώνυμα κτλ. Σ' ὁρισμένες περιπτώσεις ὁ μεταφραστὴς μεταφράζει περισσότερα ἀπ' ὅσα ὑπάρχουν (αὐστηρὰ θεωρημένα), γιὰ ἔμφραση, ἀπὸ διάσπαση μιᾶς ἔννοιας στὰ συστατικά της, ἀπὸ ἐπίδραση τοῦ νεο-ελληνικοῦ λογοτεχνικοῦ ὅφους, γιὰ συντακτικούς καὶ μετρικούς λόγους, γιὰ περιγραφικὴ ἔκφραση, ἀπὸ ἐπανάληψη (πβ. καὶ ἀντίθεση συνθετικῶν καὶ ἀναλυτικῶν γλωσσῶν). Ἰδιαίτερα διακρίνουμε:

α) *προσθήκες* τοῦ μεταφραστῆ ποὺ δὲν ὑπάρχουν ρητὰ στὸ κείμενο, δὲν εἶναι ὅμως ξένες ἀπὸ τὸ περιεχόμενο καὶ χρησιμεύουν γιὰ μεγαλύτερη διασάφισή του. Στὴ μετάφραση ποὺ ἐξετάζουμε πρέπει νὰ ἐξακριβωθῇ ἡ ἀναγκαιότητα τῆς καθεμιᾶς τους (εἶναι λίγες), π.χ. «κι ἀντάμα» (1,24), «σωστὸ στολίδι ἢ ἴδια» (1,36), «ἄν προβάλη» (1,33), «τοὺς τόπους» (1,37), «πατόκορφα» (1,42), «εὐτὺς» (2,19), «ἐδῶ ψηλάθε» (3,10), «τοῦ κάκου» (4,27), «δλόγουρα» (5,71) κτλ.

β) ἡ μετάφραση εἶναι πιὸ ἀναλυτικὴ ἢ πιὸ περιεκτικὴ ἀπὸ τὸ πρωτότυπο χωρὶς νὰ ἀπομακρύνεται ἀπ' αὐτό. Αὐτὸ ὀφείλεται συχνὰ στὴν ἐπιδίωξη σαφέστερης ἔκφρασης, γιὰ νὰ ἀντιληφθῇ καλύτερα ὁ ἀναγνώστης τὴ βαρύτητα καὶ τὸ νόημα σανσκριτικῶν λέξεων καὶ ἐκφράσεων. Ἔτσι ἡ μετάφραση παρουσιάζεται πιὸ τονισμένη ἀπὸ τὸ πρωτότυπο. Π.χ. *anavadyangi* «τέλεια ἄσφαлта πλασμένη» (1,34), *nariratnam* «τῶν γυναικῶν... τ' ὠραῖο μαργαριτάρ» (5,

110), tvam «ή χάρη σου» (4,8), vane «έρημικό ρουμάνι» (1,49), tathavi-dhah «νᾶχε τέτοιο κάλλος» (2,75), tadakaran «πῶς τὰ κάλλη της ἐψυχομαρ-θῆκαν» (2,10), indralokam «στοῦ Ἴντρα τὴν παράδεισο» (2,34) κτλ.

γ) διεύρυνση ἀπὸ ὑπονοούμενη σὲ ρητὴ ἔκφραση (διάφορα στάδια ὡς τὴν περιγραφικὴ μετάφραση), π.χ. saudamani «τὴν ἀστραπὴ πού βγαίνει | ἀπὸ τὸ βροχосύγνεφο» (1,33-4), tathyam «τ' ἄφευτα λόγια της» (5,53), pragakamah «τοῦ... κλήρα νὰ ἰδῇ πεθύμα» (1,14), nibodha «γνώρισε... μάθε» (3,9) κτλ.

2. Ἀφαιρέσεις. Οἱ συντομώτερες ἐκφράσεις δὲ σημαίνουν πάντα πα-ραλείψεις (κυρίως σὲ στυλιστικές ἀποχρώσεις), ἀλλὰ συχνὰ ἐκφράζουν λιτό-τερα πληθωρικές ἐκφράσεις ἢ ἐπαναλήψεις τοῦ πρωτοτύπου. Διακρίνουμε τίς ἑξῆς περιπτώσεις:

α) δὲ μεταφράζονται στοιχεῖα τῆς ΓΠ, γιὰ νὰ ἐλαφρυνθῇ ἡ βαρύτητα τοῦ κειμένου, ὅταν ὑπάρχῃ πλήθος περιγραφικῶν στοιχείων πού ἐπαναλαμ-βάνουν τίς ἴδιες ἔννοιες, π.χ. κύρια ὀνόματα, πατρωνυμικά, κλητικές, βεβαιω-τικά μόρια, ἢ γιὰτὶ προτιμήθηκε μετάφραση δυναμικῆς ἀντιστοιχίας, π.χ. ragano (2,10), purvam (3,9), parthiva (4,3), vakanam (5,17) κτλ.

β) τὸ πρωτότυπο παρουσιάζει συνθετώτερη ἔκφραση πού δὲ μεταφράζε-ται πλήρως ἔστω καὶ ἀναλυτικά (πβ. Δ2α γιὰ ἐξήγηση τοῦ φαινομένου, ἀντί-στροφο τοῦ Δ1), π.χ. unmattadarsana «ξέφρενη» (2,6), sarvabharanabhu-shita «μ' ὅλα τὰ στολίδια» (1,35), vasusampurnam «πλούσια» (5,194), mahendram sarvadevanam «θεορήγα» (4,26), bhrisaddukhita «θλιμ-μένη» (5,33), naishadhaya «τοῦ» (5,91) κτλ.

γ) ἀπλοποίηση ἐπαναλήψεων, π.χ. apasyan drishtva ka «ἐνιῶσαν» (4,23), parthivendreshu «ρηγάδες» (5,103) κτλ.

δ) δὲ μεταφράζονται ὅλες οἱ κατηγορίες κτλ. τῆς ΓΠ, π.χ. σύνθετα (κάποτε συναντοῦμε ἓνα ἑλληνικὸ σύνθετο ἐκεῖ ὅπου τὸ σανσκριτικὸ κείμενο ἔχει δυὸ λέξεις, ὅχι ὁμως ἀπὸ ἀδυναμία σχηματισμοῦ. Πβ. visam pate - visam-patih), π.χ. tanumadhyam «λυγερὴ» (3,35), sukumarangim «ἀπαλή» (3,35).

ε) ἔλλειψη ἀντιστοιχῶν φρασεολογικῶν ἐνοτήτων, π.χ. vakam vyagahara «ἀπέκασε» (2,13) κτλ.

3. Ἀλλαγές.

α) στίς γραμματικές κατηγορίες, π.χ. rupena «στὸ θῶρι» (2,56), anta-rikshe «ἀνέρα» (2,77), parthivas «τὰ ρηγάτα» (5,101), te «ἀπ' τὸ χέρι σου» (1,54) κτλ.

β) στίς τάξεις λέξεων, π.χ. dharmavit «πὺν ξέροντας τὸ χρέος του» (1,17), adrishtakamo «τοῦ ἀθώρητου οἱ λαχτάρες» (1,46), vivarnavadana «τὸ χρῶμα της ἐκόπη» (2,4), praptakalam «καιρὸς πῶς ἦρθε» (5,38), ma-

nobhis «μέσα τους» (3,43), sahitah «άντάμα» (4,46), prabhaya «άστραφτερή» (5,21), sakshad «δολόβολος έφάνταζε» (1,12) κτλ.

γ) σειρά. Πρέπει να ζητηθούν τα αντίστοιχα άποτελέσματα έμφασης βάσει της σειράς (θέσης) των στοιχείων της πρότασης (όπου τηρείται συνήθως) και να έξετασθί ή σειρά των νοημάτων μέσα στη συνέχεια του λόγου (μεγάλες ένότητες). Πολλές φορές ό μεταφραστής συνδέει μέρη που ανήκουν σε διαφορετικούς σλόκες, όταν το απαιτή το νόημα, π.χ. ||4,2-3||.

δ) μεταξύ ύποτακτικών και παρατακτικών σχηματισμών, έρωτήσεων και κρίσεων κτλ. Οί μεταβολές στη δομή φράσεων και προτάσεων δεν έχουν πάντα την ίδια αναγκαιότητα. Π.χ. rudati punah «κλαίοντας μνήσκει» (2,8), prap-tumikkhanti «δρέγονται και λαχταρούν» (3,17), vagbhirabhinandya «τήν περιχαίροτον κι έμίλιε της» (5,81), surakshitam «φυλάν» (3,53), sam-nimantrayamasa «κάλεσμα διαλάλησεν» (2,20) κτλ.

ε) σημασιολογικά προβλήματα που άφορούν άπλές λέξεις (πθ. ΓΙ4α) π.χ. yasah prapa «γίνηκε το βλογητό καμάρι» (1,28), arkayitva «καλωσώρισε μ' ευλάβεια» (2,37) κτλ.

στ) σημασιολογικά προβλήματα που άφορούν «έξωκεντρικές» εκφράσεις (ιδιωματισμοί, μεταφορικές εκφράσεις κτλ.). Μερικές εκφράσεις (π.χ. skandhadese, sagnikah κ.ά.) δεν είναι καθαρά ιδιωματικές, αλλά παρουσιάζουν μεγάλες δυσκολίες σε μιá μετάφραση μορφολογικής αντίστοιχίας και πρέπει να μεταφραστούν αναλυτικά. Π.χ. Damayantisakase «στη Νταμαγιάντη όμ-πρός» (1,55), sagnikah «έχοντας τον Άγκνη άνάμεσά τους» (2,62), gata-samkalpah «ό ίδιος άγαπώντας» (3,22), gatasamkalpa «γυρνάει την πιθυ-μιά της» (4,63), skandhadese «στο νώμο» (5,66), kriyatamavisankena «μή δίσταζε» (4,28), vritah | patitve «τήν καρδιά... έχω δώσει» (5,41) κτλ.

ζ) πολύ έλεύθερη άπόδοση, που όφείλεται σε ποικίλες δυσκολίες και κυρίως στο ότι δεν είναι δυνατό να μεταφραστούν όλα τα στοιχεία του πρωτο-τύπου, χωρίς να κλονιστή ή ισορροπία του κειμένου και ή δυναμική κίνησή του, και στο ότι προτιμάται ή μετάφραση δυναμικής αντίστοιχίας. Π.χ. adbhutarupan «τό θαμαστό τους φάνταγμα» (1,62), hrihhayavishtaheta-na «του πόθου σκλάβο» (2,6), tesham prabhavena pravishto «αυτοί βολέψα-νε να μπώ» (3,60), dandabhayat «του παιδευτή που ό τρόμος του» (4,23), aptadakshinaih «θεάρεστα» (5,118) κτλ. κτλ.

η) αλλαγές που δέ δικαιολογούνται έπαρκώς και λάθη, π.χ. hamsah «πουλιά» (1,58), sarvatragatam «τέλεια» (2,40), Nishadhadhipah «του Νι-σχιαντή» (5,45) κτλ.

Ε'. ΠΡΟΣΑΝΑΤΟΛΙΣΜΟΣ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ

Η μετάφραση πρέπει να επιδιώκη την ισορροπία μεταξύ μορφολογικής και δυναμικής αντίστοιχίας. Γι' αυτό ό μεταφραστής συχνά πρέπει να προτιμά

«λιγότερη σύνταξη και περισσότερο νόημα» έχοντας υπόψη του (πβ. Pound, 1963, 25) τὰ ἑξῆς:

1) ἡ μουσικότητα ἐνὸς κειμένου ἀποδίδεται πολὺ δύσκολα μὲ ἀνάλογα **στοιχεῖα**.

2) οἱ δυνατότητες ἀποδόσεως μὲ ἀκρίβεια τῶν εἰκόνων, παρομοιώσεων κλπ. (ὀπτική φαντασία) εἶναι πολὺ μεγάλες καὶ μιὰ πολὺ μεγάλη ἀκρίβεια εἶναι δυνατὴ καὶ ἐπιθυμητή. Ἡ μετάφραση κρίνεται βασικὰ σ' αὐτὸ τὸ σημεῖο (ὡς ἀνεκτή, ἐνῶ οἱ καλὲς προχωροῦν παραπέρα).

3) ἡ πλήρης ἀπόδοση τοῦ συναισθηματικοῦ φορτίου (νοημάτων λέξεων μὲ τίς ποικίλες σχέσεις πεδίων, κωδίκων, χρήσεων κλπ., πού δὲν ἀντιστοιχοῦν ποτὲ ἀπόλυτα ἀνάμεσα σὲ δύο γλώσσες, παρόλα τὰ κοινὰ στοιχεῖα πολιτισμοῦ πού μποροῦν νὰ ὑπάρχουν) εἶναι σχεδὸν ἀδύνατη. Πρέπει, ἂν εἶναι δυνατό, νὰ βρεθοῦν ἀντίστοιχοι τρόποι, γιὰ νὰ ἀποδοθοῦν οἱ συναισθηματικὲς διαθέσεις καὶ καταστάσεις τοῦ πρωτοτύπου, πού εἶναι ἐξαιρετικὰ πολὺπλοκες.

ΣΤ'. ΚΡΙΤΗΡΙΑ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗΣ

1) Ἀποτελεσματικότητα. Ὁ μεταφραστὴς τῆς Ἱστορίας τοῦ Νάλα δείχνει μεγάλη φαντασία καὶ ἐπινοητικότητα στὴ λύση τῶν δύσκολων ἐκφραστικῶν προβλημάτων, π.χ. *pramanam bhavantas* «τὸ θέλημά σας ὁρισμός» (4,70) κ.ἄ.

2) Κατανόηση ἀρχικῆς προθέσεως (ἀκρίβεια μετάφρασης). Ἡ μετάφραση εἶναι ἀκριβὴς μειονεκτώντας σπάνια στὴ στίξη.

3) Ἰσοδυναμία ἀνταπόκρισης. Ἡ μετάφραση εἶναι προσανατολισμένη περισσότερο (βλ. «ρίσχιδες» κτλ.) πρὸς τὸν πολιτισμὸ τῆς ΓΣ, ὅπου ὁ ἀναγνώστης δοκιμάζει μιὰ ἀντίστοιχη ἀνταπόκριση μέσα στοῦ δικό του πολιτιστικὸ περιβάλλον. Ὁ βαθμὸς ὁμοιότητας ἀντιδράσεων ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν πολιτιστικὴ ἀπόσταση μεταξὺ τῶν δύο γλωσσῶν. Μιὰ στατιστικὴ τοῦ λεξιλογίου τῆς μετάφρασης μᾶς δείχνει ἐκτὸς ἀπὸ τοὺς ποιητικοὺς νεολογισμοὺς (γλωσσοπλαστικὴ ἐνέργεια) καὶ πολλοὺς διαλεκτισμοὺς (πού δὲν εἶναι ξένοι ἀπὸ τὴν ποιητικὴ γλώσσα τοῦ Μαβίλη). Οἱ διαλεκτικὲς λέξεις δὲν ἔχουν τὸ ἀνάλογό τους στὸ πρωτότυπο, πού χρησιμοποιεῖ τὴ γλώσσα τῆς σανσκριτικῆς ἐπικῆς ποίησης (βλ. ΓΠ2) μὲ νεώτερες δραβιδικὲς λέξεις κάποτε. Ἡ ἀπομάκρυνση ἀπὸ τὴν κοινὴ νεοελληνικὴ δίνει στὴ μετάφραση ἐξωτικό χαρακτήρα, πού ἀντιστοιχεῖ θὰ μπορούσαμε νὰ ποῦμε σὲ ὁρισμένα χαρακτηριστικὰ τοῦ πρωτοτύπου, ἐνῶ ταυτόχρονα δημιουργεῖ καὶ τὴν ἀπόσταση πού μᾶς χωρίζει ἀπὸ μιὰ τέτοια ἱστορία. Σὲ τελικὴ ὁμως ἀνάλυση ἴσως θὰ ἦταν προτιμότερη ἡ κοινὴ νεοελληνικὴ γιὰ τὸν σημερινὸ ἀναγνώστη, γιατί πότε συναντᾶ λέξεις πού δὲν καταλαβαίνει (λεξιλογικὲς δυσκολίες, διαφορὰ λογοτεχνικῆς διαλέκτου) καὶ πότε λέξεις μὲ ὑπερβολικὰ οἰκεῖο χρωματισμό. Π.χ. φωνητικὴ: «Ἰ-

σκυρός» (3,30), μορφολογία: «ἐστάθη» (1,1), «τές» (1,10), «οὔλα» (1,84), «ἀκούσαντας» (2,1), «πλιὸν» (1,5), «πλατέα» (2,79), «ἅπαντα» (3,55), «πηγαίνουμέτε» (2,65), «ξεδιαλεγόσουν» (προστακτική, 3,59), «ἐφανερῶσαι» (5,56), «ἐμίλει» (5,81), λεξιλόγιο: «ὀφιοδαιμόνια» (5,19), «ἄχνιζε» (=ὠχριοῦσε, 2,6), «φουσάτα» (2,26), «φονευτής» (2,43), «πολύακριβοι» (2,51), «σεράγι» (3,29), «γυναιτίκια» (3,53), «στατικιά» (3,49), «γλύσε με» (4,17), «ἀσπούδα» (5,5), «ρόβολο» (5,7), «ἄρχοι» (5,11), «τριοντίζαν» (5,11), «ὀμπρός» (5,84), «ἐθιάμαξαν» (5,101), «θαραπάηκαν» (5,111), «μαραχιασμένον» (5,60) κτλ., κτλ.

Ζ'. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑ

Συγκεφαλαιώνοντας μπορούμε νὰ χαρακτηρίσουμε τὴ μετάφραση τοῦ Μαβίλη ὡς εὐσυνείδητη καὶ ἐπιτυχημένη μεταφραστικὴ ἐργασία μὲ συχνὲς ποιητικὲς ἐμπνεύσεις. Οἱ λαϊκοὶ καὶ διαλεκτικοὶ τύποι μὲ τὰ ἄφθονα σύνθετα δίνουν ἓνα χρωματισμὸ ὃχι ἀκατάλληλο σὲ λαϊκὸ ἔπος, ἀλλὰ κουράζουν ὅταν φορτώνουν ὑπερβολικὰ τὸν στίχο (πβ. ὅσα λέγονται γιὰ τὴ μετάφραση τοῦ Schroeder μὲ τὰ βαριά της σύνθετα κτλ., «Νάλας καὶ Νταμαγιάντη», 1928, 32 ὑποσημ.). Ἡ μετάφραση διηγεῖται μὲ ἐνδιαφέρον τὴν ἱστορίαν καὶ προσπαθεῖ νὰ ἀποδώσῃ ὅλα τὰ στοιχεῖα τοῦ πρωτοτύπου ἀκολουθώντας τὴ δυναμικὴ πορεία του.

ΠΑΡΑΠΟΜΠΕΣ

Οἱ ἀριθμοὶ ποὺ συνοδεύουν λέξεις ἢ στίχους παραπέμπουν στὰ ἄσματα καὶ στοὺς στίχους τῆς μετάφρασης, ποὺ ἔχει προσαρμοστῇ ὀρθογραφικά.

Catford, J. C., 1967. «A Linguistic Theory of Translation». London.

«Νάλας καὶ Νταμαγιάντη» (εἰσαγωγή Kellner)², 1928. Ἀθήνα.

Nida, E. A., 1964. «Toward a Science of Translation». Leiden.

Pound, E., 1963. «Literary Essays». London.

Renou, L., 1957. Introduction générale τῆς «Altindische Grammatik» τοῦ Wackernagel, Band I. Göttingen.

Revzin, I. I., & Rosentsveig, V. I., 1964. «Osnovy obscego i masinnogo perevoda». Moskva.

ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΜΙΑ ΠΗΓΗ ΤΟΥ «ΔΩΔΕΚΑΛΟΓΟΥ ΤΟΥ ΓΥΦΤΟΥ»

Ἀπὸ τὰ πρὸ ἐπίμαχα θέματα τῆς λογοτεχνικῆς κριτικῆς στὸν τόπο μας εἶναι, ὅπως θὰ παραδέχονταν ἴσως ὅλοι, ἡ προσωπικότητα τοῦ Γύφτου καὶ γενικὰ τὰ προβλήματα ποὺ παρουσιάζει ἡ ἐρμηνεία τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου» (νόημα καὶ σημασία, χαρακτήρας, πηγές τοῦ ποιήματος κτλ.). Ἡ ἐρμηνεία αὐτὴ ξεκινᾷ καὶ βασίζεται, κατὰ τὴ μέθοδο ποὺ ἀκολουθοῦν συνήθως οἱ κριτικοί, πάνω σὲ ὁρισμένα δεδομένα, ὅπως εἶναι τὰ λόγια τυχόν τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ, ὁ χρόνος συγγραφῆς τοῦ ἔργου μέσα στὴν ἐξέλιξη τοῦ ποιητῆ καὶ τοῦ περιβάλλοντός του, ὁ κόσμος τῶν ἰδεῶν του, οἱ προηγούμενες ἀποπειρές ἐρμηνείας (διαμορφώνεται ἔτσι σὰν ἀντίλογος σ' αὐτὲς ἢ πηγάζει ἀπὸ τὴν ὥθηση ποὺ δίνουν στὴ σκέψη), ἡ ἐσωτερικὴ ἀνάλυση τοῦ ἴδιου τοῦ λογοτεχνήματος, οἱ πηγές τέλος τῶν ἐπὶ μέρους στοιχείων, γιατί ὁ ποιητής, ὅπως πιστεύουν, παίρνει ἀφορμὴ ἢ ἀναγκάζεται νὰ χρησιμοποιήσῃ στοιχεῖα τῆς ἐμπειρίας του (ἐδῶ ἀνήκουν καὶ οἱ φανερὲς ἢ ὄχι ἐπιδράσεις ἀπὸ ἄλλα λογοτεχνικὰ ἔργα ἢ σχολὲς καὶ τάσεις).

Στὴν περίπτωσι τοῦ ποιήματος ποὺ θὰ μᾶς ἀπασχολήσῃ ἔχουμε τὰ λόγια τοῦ ἴδιου τοῦ ποιητῆ, ποὺ μᾶς δίνουν πολλὰς πληροφορίες γιὰ τὴ γένεσι καὶ τὸ νόημα τοῦ ἔργου του. Ἔτσι, ἀνάμεσα σ' αὐτὲς ποὺ μᾶς δίνει ὁ πρόλογος τοῦ «Δωδεκάλογου», διαβάζουμε σὲ μιὰ ὑποσημείωσι τοῦ Παλαμᾶ¹ ὅτι «ὁ Πασπάτης εἶναι ὁ μόνος ἀπὸ τοὺς δικούς μας, καθὼς ξέρω, ποὺ μάζεψε λογιῶς πληροφορίες καὶ παρατηρήσεις γιὰ τοὺς γύφτους. Κοίτα μιὰ πραγματεία του στὴν «Πανδώρα» (Τ.Η') καὶ τὸ γαλλικὰ γραμμένο βιβλίο του "Études sur les Tchinghamianés", 1870»². Ὁ Παλαμᾶς λοιπὸν γνώριζε τὸ βιβλίο τοῦ Πασπάτη καὶ ἀντλήσε ἀπ' αὐτὸ ὁρισμένα στοιχεῖα ποὺ χρησιμοποίησε στὸ ποίημά του. Γράφει βέβαια στὸν ἴδιον πρόλογο ὅτι «κανένα πόθο ξεχωριστὸ δὲν εἶχα νὰ πάρω κύριον σκοπὸ τοῦ τραγουδιοῦ μου τὸ ζωγραφιστὸ ξανᾶδομα μιᾶς γύφτικης ζωῆς καὶ πλάσης» (σ. 27) καὶ πρὸ πέρα «... θάλεγε

1. Οἱ παραπομπὲς γίνονται στὴν ἔκδοσι: Κωστῆ Παλαμᾶ, Τὰ ποιητικὰ του ἔργα, Ὁ Δωδεκάλογος τοῦ Γύφτου, τόμος πέμπτος, Ἀθήνα 1950.

2. Ἡ δημοσιευμένη στὸν Η' τόμο τῆς «Πανδώρας» (ἔτ. 1857 - 8, φυλ. 178 - 182) «Μελέτη περὶ τῶν Ἀτσιγγάνων καὶ τῆς γλώσσης αὐτῶν» τοῦ Α. Γ. Πασπάτη δὲ φαίνεται νὰ εἶχε, ὅπως τὸ βιβλίο του, καμιά ἐπίδρασι στὸ «Δωδεκάλογο», ὅπου δὲ βρίσκουμε καταφανὴ ἔχνη της.

κανείς πώς οί λόγοι τοῦ Γύφτου εἶναι ἀπάνω κάτω γεννημένοι ἀπὸ τὰ λόγια ποὺ φαντάζον ἐπὶ κεφαλῇ τους. Τίποτε ἀπ' αὐτό. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς πρῶτα τῶχτισα τὸ σπίτι μου, φυσικά, κ' ὕστερα τὸ στόλισα» (σ. 34), αὐτὰ ὅμως δὲ μᾶς ἐμποδίζουν στὸ νὰ ἀναζητήσουμε τίς ἐπιδράσεις ποὺ δέχτηκε, τὰ ξένα στοιχεῖα ποὺ ἀφομοίωσε καὶ ἐνσωμάτωσε στὸ ἔργο του. Ὅσα τέτοια στοιχεῖα σχετικὰ μὲ τὴ ζωὴ τῶν γύφτων προέρχονται ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Πασπάτη, βρίσκονται συγκεντρωμένα στὸν 7ο λόγο τοῦ ποιήματος, στὸ «Πανηγύρι τῆς Κακκάδας», ἐνῶ τὸ «Παραμῦθι τοῦ Ἀδάκρυτου» βασίζεται πᾶν ὅσον σ' ἓνα τσιγκάνικο παραμῦθι, τὸ πρῶτο ἀπὸ τὴ μικρὴ συλλογὴ ποὺ συμπληρώνει τὸ βιβλίον τοῦ Πασπάτη. Τὸ βιβλίον αὐτὸ εἶναι κυρίως ἓνα λεξικὸ τῆς τσιγκάνικης διαλέκτου ποὺ μελετᾷ ὁ συγγραφέας (οἱ ἐνδείξεις ἐσωτερικῶν διαλεκτικῶν διαφορῶν εἶναι ἐλάχιστες), μὲ ἄφθονο φρασεολογικὸ ὕλικό, μιὰ σύντομη ἐπισκόπηση τῆς γραμματικῆς καὶ λίγα κείμενα καὶ μεταφράσεις στὸ τέλος. Ὁ πρόλογος, ποὺ προτάσσει γιὰ νὰ μᾶς εἰσαγάγῃ στὸ θέμα του καὶ στὴ μέθοδο ἐργασίας του, δὲν ἔχει συστηματικὸ χαρακτήρα καὶ οἱ πληροφορίες ποὺ δίνει γιὰ τοὺς Τσιγκάνους εἶναι μᾶλλον ἱσχνές, συχνὰ ὅμως ἀρκετὰ ζωντανές, ὅταν παίρνουν ἀνεκδοτολογικὸ χαρακτήρα (βλ. π.χ. ὅσα γράφει γιὰ τοὺς Zaparis) ἢ ὅταν περιγράφῃ τίς ἐπισκέψεις του στὰ τσαντήρια καὶ στίς κατασκηνώσεις των.

Εἶναι πολὺν διδακτικὸ νὰ παρακολουθήσῃ κανεὶς τὴ μετουσίωση τῶν πληροφοριῶν αὐτῶν (λαογραφικῶν, ἐθνογραφικῶν κτλ.) μέσα στὸ ἔργο τοῦ ποιητῆ. Ἡ ἀπόσταση ἀνάμεσά τους εἶναι συχνὰ πολὺ μεγάλη, γιατί τὰ μεταμορφώνει ἢ ποιητικὴ φαντασία, ἀναγνωρίζοντας σ' αὐτὰ κάποια βαθύτερη σημασία, μὲ πλουσιότερο συμβολισμό, καὶ ἐντάσσοντάς τα μέσα σ' ἓνα πλατύτερον νόημα. Τὸ καλύτερο παράδειγμα μιᾶς τέτοιας μεταμόρφωσης εἶναι χωρὶς ἀμφιβολία τὸ «Παραμῦθι τοῦ Ἀδάκρυτου», ποὺ ἔχει ἀρκετὰ ἓνα ἐντελὲς προσωπικὸ χαρακτήρα καὶ ἔγινε στὰ χέρια του μιὰ μοναδικὴ δημιουργία. Ὁ ποιητὴς ἐκμεταλλεύτηκε τὰ θέματα ποὺ τὸν σταμάτησαν καὶ τὸν συγκίνησαν κατὰ τὴν ἀνάγνωση τοῦ Πασπάτη. Ὅ,τι εἶχε ρομαντικὰ ἐξωτικὸ χαρακτήρα ἀνοίγοντας προοπτικὲς δυνατῶν βιωμάτων, ὅ,τι δημιουργοῦσε στὴ φαντασία του εἰκόνες καὶ δράματα, τὸ συγκράτησε. Κοντὰ σ' αὐτὰ βέβαια ὑπάρχουν καὶ λεπτομέρειες ποὺ θὰ περίμενε κανεὶς νὰ τίς ξαναβρῇ χρησιμοποιημένες ἀπὸ τὸν ποιητὴ, ὅπως π.χ. ἡ περιγραφή τῆς ἐνδυμασίας τῶν Ζαπαρῶδων, ἐνῶ ἄλλοι ὁ Παλαμᾶς ἀφήνει τὸν Πασπάτη, γιατί οἱ δικές του ἐμπειρίες εἶναι πῶς ἄμεσες καὶ δυνατές (π.χ. οἱ Τσιγκάνες).

Οἱ ἐρμηνευτὲς τοῦ ἔργου τοῦ Παλαμᾶ ἀνάτρεξαν καὶ στὴν πηγὴ αὐτὴ, πρῶτος καὶ κυρίως ὁ Συκουτρῆς. Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ἀναδρομὴ αὐτὴ στὸ βιβλίον τοῦ Πασπάτη δὲν ἔγινε στὴν ἑκτασὴ ποὺ θὰ μπορούσε καὶ θὰ ἔπρεπε νὰ γίνη, οὔτε πάντα μὲ τὴν πληρότητα ποὺ θὰ ἦταν ἐπιθυμητὴ γιὰ μιὰ ἀκριβέστερη γνώση τῆς ποιητικῆς δημιουργίας, γι' αὐτὸ νομίζω ὅτι δὲ θὰ ἦταν ἄσκοπο νὰ

ἐρευνήθη ξανά ἡ πηγὴ αὐτὴ τοῦ «Δωδεκάλογου». Ἡ ἐπίδρασή της ἐξετάζεται παρακάτω χωρισμένη σὲ τρία κεφάλαια.

Α'. Τὸ Πανηγύρι τῆς Κακκάβας.

Τὸ «Πανηγύρι τῆς Κακκάβας» ἦταν ἀπὸ τὴ φύση του τὸ μέρος ἐκεῖνο τοῦ ποιήματος, ὅπου θὰ μπορούσαν νὰ ἐκδηλωθοῦν περισσότερο οἱ ἐπιδράσεις ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Πασπάτη. Γιὰ νὰ ζωντανέψῃ ὁ ποιητὴς τὴ μοναδικὴ αὐτὴ γιορτὴ τῶν γύφτων, ἦταν ὑποχρεωμένος, θὰ λέγαμε, νὰ χρησιμοποιήσῃ ἐκτὸς ἀπὸ τὴν προσωπικὴ του πείρα καὶ τὶς ἐθνογραφικὰς πληροφορίας τοῦ Πασπάτη. Τὸ πανηγύρι αὐτὸ περιγράφεται ὡς ἐξῆς ἀπὸ τὸν Πασπάτη (μεταφέρω ἐδῶ τὴ μετάφραση τοῦ Συκουτρῆ μὲ μιὰ μικρὴ προσθήκη): «Κατὰ τοὺς μῆνας τῆς ἀνοιξέως, ὅταν οἱ Γύφτοι ἔχουν ἤδη ἐγκαταλείψει τοὺς τόπους τῆς παραχειμάσεως, ὁρίζουν μεταξὺ των συνάντησιν εἰς τὸ μέσον ἑνὸς λιθαδιοῦ χλοεροῦ, πλησίον μιᾶς πηγῆς. Ἐκεῖ πανηγυρίζουν, μακρὰν τῶν Ἑλλήνων καὶ τῶν Τούρκων, τὴν μόνην ἑορτὴν ποὺ ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν φυλὴν των, τὸ Kakkava, τὴν ἑορτὴν δηλαδὴ τῶν λεβήτων. Ἐπὶ τρεῖς κατὰ συνέχειαν ἡμέρας, οἱ νομάδες οὗτοι παραδίδονται εἰς τὸ μέσον τῶν σκηνῶν εἰς συμπόσια καὶ διασκεδάσεις, εἰς χοροὺς καὶ τραγοῦδια. Κάθε Γύφτος εἶναι ὑποχρεωμένος νὰ σφάξῃ ἓν ἄρνι καὶ νὰ καλέσῃ τοὺς περαστικούς εἰς τὸ τραπέζι του, ποὺ εἶν' ἀνθοστόλιστο καὶ ἐφωδιασμένον ἀφθόνως μὲ κρασί. Κάθε δίκη καὶ κάθε διαφορὰ ἀπηγορεύοντο αὐστηρῶς καθ' ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἑορτῆς. Ὁ χορὸς, αἱ κραυγαί, τὰ τραγοῦδια εἶναι ἡ μόνη των ἀπασχόλησις. Εἰς τὸ τέλος τῶν τριῶν αὐτῶν ἡμερῶν ἐπλήρωναν τὸν ἐτήσιον φόρον των εἰς τὸν Tcheribachi [τὸν ὠρισμένον ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερνήσεως πρὸς εἰσπραξίν των φόρων], ἐκανόνιζον τὰς ἐπιδίκους ὑποθέσεις των, καὶ ἔφευγαν διὰ νὰ γυρίσουν τὴν χώραν μὲ τὰς σκηνὰς καὶ τὰ ὑποζύγια των. Ἡ ἑορτὴ αὐτὴ, τῆς ὁποίας καὶ τ' ὄνομ' ἀκόμη ἀγνοοῦν πολλοὶ ἐκ τῶν ἐδραίως ἐγκατεστημένων, ἀρχίζει νὰ περιπίπτῃ εἰς ἀχρηστίαν μεταξὺ τῶν νομάδων τῶν περιχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφότου ἡ εἰσπραξὶς τοῦ φόρου γίνεται κατὰ διάφορον τρόπον ὑπὸ τῶν κυβερνητικῶν ὀργάνων. Πολλοὶ μάλιστα ἰσχυρίζονται, ὅτι ἡ Κακκάβα ἐθεσπίσθη ἀπὸ τὸν Tcheribachi διὰ νὰ εἰσπράττῃ οὗτος καλύτερα καὶ ἀνετώτερα τὸν φόρον. Ἐντούτοις ἡ ἑορτὴ αὐτὴ συνεχίζεται ἀκόμη εἰς πολλὰ μέρη τῆς Θράκης, κανένας δὲ ἀξιωματικὸς δὲν ἐπεμβαίνει διὰ νὰ διακόψῃ τὰς διασκεδάσεις των. Ἡ Κακκάβα ἀρχίζει τὴν ἡμέραν τοῦ Ἀγ. Γεωργίου εἰς τὰ νότια μέρη τῆς Θράκης³, ἀργότερα δὲ εἰς τὰ βορειότερα.

3. Τὸ πρωτότυπον ἔχει «Roumélie». Πβ. ὁμοῦς Πασπάτης («Études sur les Tchighianés», σ. 9) : «... τὰ δυὸ μεγάλα τμήματα τῆς Τουρκίας, ἡ Ρούμελη καὶ ἡ Ἀνατολία ἢ Μικρὰ Ἀσία. Ἄν καὶ εἶναι πολυάριθμοι (οἱ γύφτοι) σ' ὅλες τὶς ἐπαρχίας τῆς Ρούμελης, θὰ μπορούσε κανεὶς νὰ πῇ ὅτι ἡ ἀρχαία Θράκη γιὰ τὴν ἀκρίβεια περιέχει τὸν μεγαλύτερον ἀριθμό».

Συχνά ή έορτή πανηγυρίζεται από μερικάς μόνον οικογενείας· άλλοτε όμως έβλεπε κανείς έκατοντάδας σκηνών. Συχνά ή Κακκάβα για πολλούς Τσιγκα- νους τελείωνε με κλάματα και θρήνους λόγω των καταπιεστικών φορολογικών απαιτήσεων του Tcheribachi. Κατέφευγαν στον άρχηγό τους, που αναλάμβανε την είσπραξη των φόρων της χώρας, και συχνά έπεφταν θύματα της άρπακτικότητάς του»⁴.

Οί έπιδράσεις που παρατηρούμε μπορούν να καταταχτούν σε κατηγορίες:

Πρώτα είναι αυτές, όπου οί στίχοι του ποιητή πλησιάζουν στη φρασσεολο- γική τους διατύπωση και λεκτικά την πηγή του. Φυσικά υπάρχει σχεδόν πάντα ή διαφορά ύφους και σύλληψης των εικόνων. Ή φαντασία του ποιητή έρε- θίζεται από όρισμένα στοιχεία του κειμένου και έτσι ζωντανεύουν μπροστά στα μάτια του (και στα δικά μας διαβάζοντάς τον) εικόνες και κινήματα μιās πλούσιας ζωής. Στην κατηγορία αυτή θα μπορούσαν να καταταχτούν τὰ έξης άποσπάσματα (με τους αντίστοιχους στίχους του Παλαμά σε παρένθεση), που άκολουθούν έδω σε μετάφραση.

Ή περιγραφή της γιορτής που μεταφέραμε παραπάνω μάς δίνει κιόλας μερικά παραδείγματα: «... λιβαδιού χλοεροῦ» («... άπλόχωρο λιβάδι, /τ' δλό- χλωρο, τ' όλανθισμένο», σ. 109), «πλησίον μιās πηγής» («σε μιὰ τριγύρω νερομάννα», σ. 110), «τήν μόνην έορτήν που άνήκει άποκλειστικώς εις την φυλήν των» («... στη μονάκριβη/γιορτή της γύφτισσας ζωής!», σ. 120), «έπί τρεις κατά συνέχειαν ήμέρας» («στην τρίμερη...», σ. 120), «ή Κακκάβα άρχίζει την ήμέραν του Άγ. Γεωργίου (23 Άπριλίου)» («στ' Άπριλιού του μήνα το έβγα», σ. 109), «... άργότερα δέ εις τὰ βορειότερα» («και τώρα μπήκε ο Μάης ο μήνας, /μπήκε με την Πρωτομαγιά του», σ. 110)⁵.

σ. IX⁶ «Περιφέρονται μέσα στις πόλεις, τότε πουλώντας καλάθια και σιδε- ρικά, τότε σέροντας άρκοῦδες και πιθήκους. Βλέπουν τὰ ρούχα των γυναι- κών, την καθαριότητα των παιδιών, τὰ γλέντια και τὶς χαρές του κόσμου («κι όσοι άγναντεύουνε των άλλων/τὰ χαροκόπια», σ. 117)· αυτά δέν τους κάνουν καμιά έντύπωση. Γι' αυτούς όλ' αυτά είναι σάν ένα όνειρο. Τό βράδυ έπι- στρέφουν στη σκηνή τους («και τίποτε δέν τους ξαφνίζει, /κι όλα σάν όνειρα τὰ βλέπουν, /και κάθε νύχτα στα τσαντήρια, /γυρνούν...», σ. 117), για να χαρούν άπ' ό,τι τους δίνει ή δουλειά τους χωρίς να δοκιμάζουν την έπιθυμία να πάρουν μέρος στη χαρούμενη ζωή των ξένων».

σ. 12 «Έγκαταστημένοι («γύφτοι/καθιστικοί», σ. 112). Οί άντρες είναι

4. Συκουτρή, «Μελέται και άρθρα», 1956, σ. 455-6, σημ.

5. Π6. και «Κι άπ' την Κακάβα πῶχει μέσα της /ανάκατα τὰ πολυσπόρια, /πικρό, σκληρό και άρρωστημένο /τό έρμο ποτό και τὸ φαί» (σ. 120), «... πρόβαλε την τρίτη μέρα/.../Άποκρισάρας» (σ. 120-121).

6. Οί παραπομπές γίνονται στο βιβλίο: A. G. Paspatis, «Études sur les Tchighianés ou Bohémiens de l'empire ottoman», Constantinople, 1870.

μουσικοί και πηγαίνουν από χωριό σὲ χωριό παίζοντας και τραγουδώντας στὰ μεγάλα πανηγύρια και στὶς γιορτὲς Χριστιανῶν και Τούρκων. Πολλοὶ εἶναι σιδηρουργοὶ (βλ. παρακάτω), καλαθοποιοὶ («καλαθοπλέχτες», σ. 116), πουλῶν ξυλοκάρβουνα («ξυλοκόποι», σ. 116), εἶναι ἀλογέμποροι («ἀλογοπραματευτάδες», σ. 116), ἐργάτες στὰ ἀμπέλια και στὰ χωράφια τῶν μεγάλων κτηματιῶν («γύφτοι ξωμάχοι και σκαφτιάδες», σ. 116) και χρυσοὶ («κι ὅσοι θερίζουν τὸ χρυσάφι», σ. 116) σὲ μερικὰ μέρη τῆς Μακεδονίας. «Οἱ ἔνοικοι (τοῦ σπιτιοῦ ποὺ ἔχουν κάποτε) «μὲ ἐκεῖνο τὸ πάθος τοῦ ὑπαίθρου, ποὺ εἶναι ἔμφυτο στοὺς Τσιγκάνους, περιφέρονται στοὺς δρόμους μὲ τὶς γυναῖκες τους ντυμένες στὰ κόκκινα και στὰ κίτρινα, μὲ λουλούδια στὰ μαλλιά («μὲ κόκκινα φορέματα ἦρθαν,/μὲ κίτρινα μακριὰ μαντήλια... Κ' ἦρθαν ἀνθοστεφανωμένες», σ. 118). Σ' αὐτὰ τὰ χωριὰ και στὶς συνοικίες ποὺ κατοικοῦν συναντᾷ κανεὶς συχνὰ ὅλη τὴν οἰκογένεια καθισμένη στὴν πόρτα, σὰν νὰ χρησίμευε τὸ σπῖτι μόνο γιὰ νυχτερινὸ καταφύγιο».

σ. 14 «Οἱ μουσουλμάνοι νομάδες εἶναι ὁ μεγάλος τύπος τοῦ ἀληθινοῦ Τσιγκάνου («Νὰ και οἱ τουρκόγυφτοι, οἱ σκηνίτες,/ἡ ἀμάλαγη, ἡ καθάρια γένα!», σ. 115). Ἔχουν ἀγριωπὸ παρουσιαστικὸ («τῆς ψυχῆς τους ἡ ἀγριὰδα», σ. 115), μάτια μαῦρα και λαμπερὰ («... τὰ μαῦρα φωτερὰ τους», σ. 115), κορμὶ ἴσιο («ἄσχυφτ' ὁλόϊσο τὸ κορμὶ τους», σ. 115), μᾶλλον ἀδύνατο («ἀχαμνοί», σ. 115), μαλλιά μαῦρα και θωριὰ μελαψή («μαῦρα σπαθόφτερ' ἀγριοπούλια», σ. 115). Ἀποστρέφεται τοὺς ὁμόφυλούς του ποὺ ἔχουν μόνιμη κατοικία («τοὺς ἀρνηθήκαν κι οἱ δικοὶ τους,/και τοὺς μισήσανε πιὸ ἀπ' ὅλους,/τὸ αἷμα τους, οἱ ἄλλοι γύφτοι», σ. 111) και περιφρονεῖ τοὺς ἀνθρώπους ποὺ μένουν σὲ σπῖτια. Ἄν και ἐξοικειωμένος μὲ τὴ ζωὴ τῶν χωρικῶν, ὑποφέροντας συχνὰ κάτω ἀπὸ τὴ σκηνή του ἀπὸ τὴ βροχὴ και τὶς καταιγίδες («χαρὰ οἱ χιονιές, χαρὰ ἡ βροχή», σ. 115), τρέμοντας αὐτὸς και τὰ παιδιὰ του σχεδὸν γυμνοὶ κάτω ἀπ' αὐτὸ τὸ σαθρὸ κάλυμμα τὶς μέρες τοῦ φθινοπώρου («... μέσα στὴν τέντα,/στὴν ἀνεμόδαρτη και στὴ σκισμένη», σ. 115), προτιμᾷ νὰ πεθάνη κάτω ἀπὸ τὴ σκηνή του («κι ὁ θάνατος μέσα στὴν τέντα», σ. 115), παρὰ νὰ αἰσθάνεται νὰ τὸν πιέζουν οἱ τοῖχοι και οἱ ὀροφές τῶν δωματίων. «Οἱ Τσιγκάνοι τῆς Βοσνίας ἔχουν ξύλινες καλύβες σκεπασμένες μὲ φλοιούς δέντρων και τοποθετημένες πάνω σὲ ρόδες («... και τὰ σπῖτια,/και τὰ θεμέλιωσαν ἀπάνου/στ' ἀμάξια τους», σ. 114), ποὺ τὶς σέρνει ἀπὸ τὸν ἕνα σ' ἄλλο τόπο («και καθὼς πᾶνε και περνᾶνε», σ. 114) μιὰ σειρὰ ἀπὸ δέκα ὡς δώδεκα βόδια («και βόδια σέρνουν τα ζεμένα», σ. 114), ἐνῶ ὅλη ἡ οἰκογένεια ἀκολουθεῖ μὲ τὰ πόδια τὴν περιφερόμενη κατοικία της («και κάποτε μπροστὰ τὰ σπῖτια,/και πίσω οἱ γύφτοι λαχανιάζουν», σ. 115)».

σ. 19 «Κατσίβελος, -α.. Rom...» («Κατσίβελλοι... Ρόμοι», σ. 115).

σ. 21 «Sindo, Sinti, Sindhi» («Σίντηδες», σ. 115).

σ. 22 «Ζαπαρῆδες («Ζαπαράδες», σ. 115). Οἱ Τσιγκάνοι αὐτοὶ εἶναι

οἱ πιὸ ἄγριοι αὐτῆς τῆς φυλῆς. Ὁδηγοῦν ἀρκοῦδες καὶ πιθήκους («...κ' οἱ ἀρκοῦδοτρόφοι, /κ' οἱ ἀτσίγγανοι μὲ τὶς μαῖμουδες», σ. 116) στὰ πανηγύρια καὶ στὶς μεγάλες πόλεις. Μερικοὶ γίνονται σιδηρουργοὶ τὸ χειμῶνα. Εἶναι ὅλοι μουσουλμάνοι. Σ' αὐτὴ τὴν τάξη θρῖσκει ἡ κυβέρνηση τοὺς δημίους τῆς («μποῖδες κ' οἱ φονιάδες», σ. 116). Σὰν τὰ διαβατικά πουλιὰ περιφέρονται ἀπὸ τὸν ἕναν τόπο στὸν ἄλλον, ἔτσι ὥστε εἶναι πολὺ δύσκολο νὰ τοὺς γνωρίσῃ κανεὶς ἢ νὰ μάθῃ τὸν τρόπο τῆς ζωῆς τους. Ἔχουν τεράστια κόμη («τὰ δασὰ χυτὰ μαλλιά τους», σ. 112) καὶ φαρδιά πανταλόνια. Τὸ βλέμμα τους εἶναι ἄγριο, ἡ περπατησιά τους περήφανη («ἀπὸ τ' ἀλύγιστα κορμιά τους», σ. 112).

σ. 23 «gadjo» ποὺ στὰ τσιγκάνικα σημαίνει «ξένος, ἀλλόφυλος/ἄντρας, σύζυγος» («Γαντζάου», σ. 115, φαίνεται ὅτι πρόκειται γιὰ παρανόηση τοῦ ποιητῆ)⁷.

Μιὰ ἄλλη κατηγορία ἀποτελοῦν οἱ περιπτώσεις, ὅπου ὁ ποιητὴς ἀναπτύσσει μιὰ λέξη (ἢ λέξεις) σὲ σειρὰ εἰκόνων ποὺ πιάνουν ὁλόκληρη στροφὴ, π.χ. σ. 12 «σιδηρουργοὶ» (ἀνάπτυξη στῆ σ. 117).

Τέλος ὑπάρχει ἡ ὁμάδα τῶν περιπτώσεων, ὅπου οἱ ἐπιδράσεις ἀναφέρονται σὲ ὁλόκληρες νοηματικὲς ἐνότητες καὶ δὲν ὑπάρχει ἀντιστοιχία μορφῆς στὸ βαθμὸ ποὺ εἶδαμε, ἀλλὰ μόνο περιεχομένου. Ἡ ἐπίδραση ἐδῶ δὲν εἶναι κατὰ συνέπεια τόσο φανερὴ (ἢ καθόλου φανερὴ).

σ. IX «Εἶναι ἀλήθεια ὅτι ἀρκετοὶ Τσιγκάνοι ἔχουν ἐγκατασταθῇ στὰ χωριά καὶ ἀκόμη μέσα στὴν πόλη τῆς Κωνσταντινούπολης, ἀλλὰ ἔχουν ἀποκτηνωθῇ ἀπὸ τὶς σχέσεις τους μὲ τοὺς ξένους. Ψευτοχριστιανοὶ καὶ ψευτομουσουλμάνοι, εἶναι τὸ ἴδιο φτωχοὶ καὶ τὸ ἴδιο δύστυχοι μὲ τοὺς ἀδελφούς τους τοὺς νομάδες καὶ ἀπεριόριστα πιὸ πολὺ ἀπ' αὐτοὺς παραδομένοι στὴν κλεψιά καὶ στὴν πανουργία κατὰ τὴν ἐπικοινωνία τους μὲ τοὺς κατοίκους τῆς χώρας» (πβ. σ. 111). «Ὅσοι ἀπὸ τοὺς ὁμόφυλούς των ἔχουν ἀνταλλάξει τὶς σκηνές τους μὲ σπίτια, δὲν βελτίωσαν τὴν κατάστασή τους. Παντοῦ οἱ γείτονές τους τοὺς ἀποφεύγουν. Τὸ εἶδος θρησκείας ποὺ πρεσβεύουν εἶναι τόσο ἐπιφανειακό, ὥστε οἱ Μουσουλμάνοι καὶ οἱ Χριστιανοὶ τοὺς ἀποκλείουν τελείως τὴν εἴσοδο στὴν ἐκκλησιαστικὴ ἱεραρχία. Ἡ κλίση τους στὴν κλοπὴ, ἡ ἐπιδεξιότητά τους στὴν ἀπάτη, ἡ ζωὴ τους σὰν περιπλανώμενοι μουσικοί, τὰ γλέντια καὶ τὰ κτηνώδη ὄργιά τους τοὺς ἀπομακρύνουν ἀπὸ κάθε καλὴ κοινωνία» (πβ. σ. 110-11).

(σ. 10 «Τοὺς συναντᾷ κανεὶς σ' ὅλους τοὺς δρόμους νὰ συνοδεύουν τὶς σκηνές, τὰ κουρέλια καὶ τὰ παιδιὰ τους πάνω σὲ γαϊδούρια καὶ ἄλογα, νὰ πηγαίνουν ἀπὸ τὸν ἕνα χώρο κατασκήνωσης στὸν ἄλλο». Ἐδῶ δὲν ἔχουμε ἐπίδραση, γιὰτὶ ἕνα τέτοιο βίωμα εἶναι κοινότατο).

σ. 13 «Εἶναι περιέργο νὰ ἀκούῃ κανεὶς τὸ λαὸ αὐτὸ νὰ μιλᾷ γιὰ θρη-

7. Τὸ ἐθνικὸ «Νετότσοι» (σ. 115) λείπει ἀπὸ τὸν Πασπάτη.

σκεία και νὰ ἀλληλοκατηγοριέται, ὅταν δὲν σέβονται καμιά πίστη καὶ παραγνωρίζουν κάθε θρησκευτικὴ ἀρχή. Γι' αὐτοὺς κάθε ἡθικὸ καὶ θρησκευτικὸ συναίσθημα δὲν ἔχει καμιά χρησιμότητα παρὰ ὅσο μπορεῖ κανεὶς νὰ ἐπωφεληθῇ ἀπ' αὐτό». (πβ. σ. 116).

σ. 13 «...ἔρχονται νὰ κατασκηνώσουν συχνὰ στὰ περὶχωρα τῆς Κωνσταντινούπολης...» (πβ. σ. 109).

σ. 22 - 23 «*Ghiovende* = κορίτσια Τσιγκάνων, ποὺ συναντᾷ κανεὶς στοὺς δρόμους τῆς Κων/πόλης καὶ στὶς μεγάλες πόλεις τῆς αὐτοκρατορίας, μισοσκεπασμένες νὰ τραγουδοῦν καὶ νὰ συνοδεύουν τὶς φωνές τους μὲ δυνατὰ χτυπήματα χειρῶν. Εἶναι μουσουλμάνες μὲ ἥθη πολὺ ἐλεύθερα» (πβ. σ. 119).

σ. 26 - 27 «Εἶτε στὸ ἐσωτερικὸ τῆς ἐκκλησίας εἶτε στὶς ἐπίσημες περιστάσεις, ποὺ εἶναι τόσο συχνές στὰ χριστιανικὰ χωριά, ὁ Τσιγκάνος δείχνει μιὰ ἀδιαφορία καὶ μιὰ ἀμεριμνησία ποὺ κάνει ἐντύπωση καὶ στοὺς λιγότερο διορατικοὺς. Τίποτε δὲ συγκινεῖ αὐτὴ τὴν καρδιά ἀπὸ πέτρα, ποὺ περιπαίζει τὰ πάντα, ποὺ ζῇ καὶ πεθαίνει σὰν ἓνα ζῶο. Μὲ μιὰ τέτοια ἀφροντισιά, μὲ μιὰ τέτοια ἀπάθεια...» (πβ. σ. 116).

Β'. Τὸ Παραμῦθι τοῦ Ἀδάκρυτου.

Ἡ μετάπλαση τῶν πληροφοριῶν καὶ θεμάτων, ποὺ ἀντλήσε ὁ ποιητὴς ἀπὸ τὸν Πασπάτη, φαίνεται ἀκόμη καλύτερα καὶ σ' ὅλη τὴν ἔνταση ποὺ μπορεῖ νὰ πάρῃ αὐτὴ ἡ διαδικασία στὸ «Παραμῦθι τοῦ Ἀδάκρυτου». Γιὰ τὸ θέμα αὐτὸ ὁ Συκουτρῆς γράφει τὰ ἐξῆς («Μελέται καὶ ἄρθρα», 1956, σ. 472): «Καὶ τοῦ Ἀδάκρυτου τὸ παραμῦθι εἶναι, κατὰ τὸ μεγαλύτερον μέρος, ἓνα παραμῦθι τῶν Γύφτων, ἀπ' αὐτὰ ποὺ διηγοῦνται εἰδικοὶ ἀφηγηταὶ μεταξὺ των. Ὁ ποιητὴς τὸ παρέλαβεν ἀπὸ τὸ βιβλίον τοῦ Πασπάτη (σ. 594-601), ἐπέφερεν ὅμως οὐσιώδεις μεταβολάς, ὥστε νὰ χωρέσῃ πλήρως τὸ ἀλληγορικὸν νόημα ποὺ ἠθέλησε δι' αὐτοῦ νὰ ἐκφράσῃ. Ἰδική του προσθήκη εἶναι τὰ ὀνόματα Ἀδάκρυτος (σημ. 3: ὁ Πασπάτης σ. VIII παρατηρεῖ: οὐδέποτε εἶδα δάκρυα εἰς τὸ πρόσωπον ἑνὸς Γύφτου) καὶ Ἀγέλαστη». Καὶ στὴ σημ. 2 τῆς ἴδιας σελίδας: «Προσθήκη τοῦ ποιητοῦ – ἐκτὸς τῶν καθαρῶς περιγραφικῶν στοιχείων – εἶναι ἡ διάβασις τῆς ἐρήμου, ὁ ρόλος τοῦ ἀλόγου του (καὶ τοῦτο μοτίβο παραμυθιοῦ), ἐπίσης καὶ ὁ τρόπος ποὺ ὁ Ἀδάκρυτος κατακτᾷ τὴν ἡρώϊδα. Εἰς τὸ πρωτότυπον ἡ βασιλοπούλα ζητεῖ προθεσμίαν τριῶν ἡμερῶν διὰ νὰ λύσῃ τὸ αἶνιγμα, κατὰ τὸ διάστημα δὲ αὐτὸ κατορθώνει δι' ὑπονόμου νὰ ἔλθῃ τὴν νύκτα εἰς ἐπαφὴν πρὸς τὸν ἥρωα, ποὺ μένει εἰς ἓνα πανδοχεῖον καὶ νὰ τοῦ ἀποσπάσῃ μὲ χάδια καὶ ἀγκαλιάσματα (χωρὶς ὅμως νὰ γίνῃ γυναίκα του) τὸ μυστικόν. Εὐτυχῶς ὁ ἥρωας προλαμβάνει ν' ἀνταλλάξῃ κρυφὰ τὸ ὑποκάμισόν του μὲ τὸ ἰδικόν της. Ἔτσι, ὅταν ἡ βασιλοπούλα θριαμβευτικῶς τοῦ ἀναγγέλλει τὴν ἐπομένην ἐνώπιον τοῦ πατρὸς της ὅτι εὗρθε τὸ αἶνιγμα, ὁ ἥρωας ἔχει μέσον ν' ἀποδείξῃ ὅτι ἀπ' ἐκεῖνον τὸ ἔμαθεν. Ὁ γάμος γίνεται καὶ

ὁ νέος ἐπιστρέφει ὀπίσω καὶ ἐξαγοράζει τοὺς γονεῖς του. Φυσικὰ παρόμοια δολιεύματα ἦσαν ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν φύσιν τοῦ Ἀδάκρυτου καὶ τῆς Ἀγέλαστης». Τὰ βασικὰ λοιπὸν προβλήματα τοῦ Ἐνδέκατου Λόγου εἶναι: τὸ ὄνομα τοῦ παραμυθιοῦ, οἱ ἀλλαγές στὸ ἀρχικὸ τσιγκάνικο παραμῦθι, τὰ εὐρήματα καὶ οἱ προσθήκες τοῦ ποιητῆ. Ἄς δοῦμε ὅμως πρῶτα ἀπὸ κοντὰ τὸ ἴδιο τὸ παραμῦθι.

Τὸ παραμῦθι αὐτὸ εἶναι ἡ πρώτη ἱστορία ἀπὸ μιὰ μικρὴ συλλογὴ ποὺ συμπληρώνει τὸ βιβλίον τοῦ Πασπάτη. Διαφέρει ἀπὸ τὶς ἄλλες ποὺ ἀκολουθοῦν, γιατί ἔχει μεγαλύτερη σαφήνεια καὶ πλουσιότερο ἀνθρώπινο περιεχόμενο. Οἱ ἱστορίες αὐτὲς μένουν πολὺ κοντὰ στὸν προφορικὸ λόγο, μὲ τὶς διακοπές, τὸν τονικὸ χρωματισμό, τὶς χειρονομίες κτλ., ποὺ τὸν συνοδεύουν. Λεῖπει κάθε διεξοδικὴ περιγραφή. Σὲ ὁρισμένες περιπτώσεις ἡ ἐλλειπτικότητα τοῦ λόγου εἶναι τέτοια, ποὺ χάνει κανεὶς τὸν εἰρμό τῆς διήγησης (ἂν ἐξαιρέσουμε τὴν περίπτωσιν ἐλαττωματικῆς καταγραφῆς)⁸. Τὸ παραμῦθι σὲ μετάφραση⁹ εἶναι τὸ ἑξῆς:

Πρώτη ἱστορία (κατὰ τὴν ἀφήγησιν τοῦ Λέοντα Ζαφίρη.

᾽Υφος τῶν καθιστικῶν γύφτων).

1. Ἐκεῖνα τὰ χρόνια ἦταν ἓνας πλούσιος. Εἶχε ἓνα παιδί. Καὶ ἡ μητέρα του καὶ ὁ πατέρας του τὸ ἀγαποῦσαν πολὺ. Πῆγε στὸ δάσκαλο. Μέσα στὸν κόσμον, ὅτι ὑπάρχει, τὰ ἔμαθε. 2. Μιὰ μέρα σηκώθηκε, πῆρε μαζί του τέσσερα πέντε πονγγιά. Ἐδῶ ἐκεῖ, τὰ ἔφαγε. 3. Τὴν ἄλλη μέρα νωρίς, σηκώνεται, στὸν πατέρα του: «νὰ μοῦ δώσης χρήματα πάλι». 4. Πῆρε πάλι χρήματα, σηκώνεται πάει. Τὴ νύχτα ἔφαγε τὰ χρήματα. 5. Ἀπὸ λίγο λίγο, ἔφαγε τὰ χρήματα ὅλα. 6. Καὶ τὸ πρῶτὸ σηκώθηκε πάλι καὶ λέει στὸν πατέρα του καὶ στὴ μητέρα του: «χρήματα θέλω». 7. «Παιδί μου, δὲν ἔμειναν χρήματα, θέλεις τοὺς τεντζερέδες; Πάρ' τους, πῆγαινε, πούλησέ τους καὶ φάγε». 8. Πῆρε τοὺς πούλησε. Σὲ μιὰ δυνὸ μέρες, τὰ ἔφαγε. 9. «Χρήματα θέλω». 10. «Παιδί μου, χρήματα δὲν ἔχουμε. Πάρε τὰ ρούχα, πῆγαινε πούλησ' τα». 11. Μιὰ δυνὸ μέρες, ἔφαγε τὰ χρήματα. 12. Σηκώνεται, στὸν πατέρα του: «χρήματα θέλω». 13. «Παιδί μου, χρήματα δὲ μᾶς ἔμειναν. Ἄν θέλεις, πούλησε τὸ σπίτι». 14. Πῆρε τὸ παιδί, πῆγε πούλησε τὸ σπίτι καὶ σὲ ἓνα μῆνα μέσα ἔφαγε τὰ χρήματα. Δὲν ἔμειναν χρήματα. 15. «Πατέρα, χρήματα θέλω». 16. «Παιδί μου

8. Π6. τὴν περιγραφή τοῦ Παλαμᾶ: «Κι αὐτοὶ ποὺ λέν, καὶ δὲ σωμαίνου, / τὰ παραμῦθια τὰ παράξενα, / τὰ παραμῦθια τὰ φερμένα / κι αὐτὰ σὰ μύρα καὶ πετράδια / μέσ' ἀπ' τὶς πρῶτες τοὺς πατρίδες / τὶς γιγαντόπλαστες ποὺ εἰν' ὅλα / ἄπνιχτα, ἀνέγνιχτα, περιόσια. / Κ' ἐκεῖνοι ποὺ διηγοῦνται κάποιες / μαῦρες θλιμμένες ἱστορίες, / κι ἂς τὶς φωτίζουν φωτοκαῦτες / ἥλιοι παντοῦ σκληρὰ χυμένον» (σ. 113).

9. Ἡ μετάφραση προσπαθεῖ νὰ μείνῃ ὅσο τὸ δυνατό πὺλ κοντὰ στὸ τσιγκάνικο κείμενο διατηρώντας τὴν ἀρίθμηση τῶν φράσεων τοῦ Πασπάτη μὲ μερικὲς ἀλλαγές στὴ στίξη. Οἱ πρῶτες φράσεις, μεταφρασμένες ἀπὸ τὸν ποιητὴ, ἀποτελοῦν προμετωπίδα τοῦ ΙΑ' Λόγου.

οὔτε πλούτη μᾶς ἔμειναν οὔτε σπίτι μᾶς ἔμεινε. Ἄν θέλῃς, πηγαίνε μας στο παζάρι τῶν δούλων, πούλησέ μας». 17. Πῆρε τὸ παιδί τοὺς πούλησε. 18. Ἡ μητέρα του καὶ ὁ πατέρας του εἶπαν: «νὰ ἔρχεσαι ἀπὸ δῶ νὰ σὲ βλέπουμε». 19. Ἡ μητέρα καὶ ὁ πατέρας του, τοὺς πῆρε ὁ βασιλιάς. 20. Τὸ παιδί μὲ τὰ χρήματα τῆς μητέρας ἀγόρασε ροῦχα γιὰ τὸν ἑαυτό του καὶ μὲ τὰ χρήματα τοῦ πατέρα πῆρε ἓνα ἄλογο. 21. Μία μέρα, δυὸ μέρες, εἶδαν ὁ πατέρας καὶ ἡ μητέρα τὸ παιδί νὰ μὴν ἔρχεται, ἄρχισαν νὰ κλαῖνε. 22. Εἶδαν οἱ ἄνθρωποι τοῦ βασιλιᾶ, καὶ κλαῖνε, πῆγαν, τὸ εἶπαν στὸ βασιλιά. 23. «Ἐκεῖνοι ποὺ ἀγόρασες κλαῖνε ἐκεῖ ἐπάνω». 24. «Φωνάξτε τοὺς σὲ μένα». 25. Ὁ βασιλιάς τοὺς φώναξε: «τί κλαῖτε ἐσεῖς;». 26. «Ἐχουμε ἓνα παιδί. Γι' αὐτὸ κλαίμε». 27. Ὁ βασιλιάς ρώτησε: «τί ἄνθρωποι εἶστε;» 28. «Κι ἐμεῖς δὲν ἤμασταν ἔτσι, βασιλιά μου. Εἶχαμε ἓνα παιδί. Πούλησε καὶ ἐμᾶς (ἀκόμη) καὶ κλαίγαμε γι' αὐτόν. Νὰ ἔρθῃ νὰ τὸν δοῦμε». 29. Ἐκεῖ ποὺ μιλοῦσαν μὲ τὸ βασιλιά, τὸ παιδί ἦρθε. 30. Ὁ βασιλιάς ἔπιασε, ἔγραψε ἓνα γράμμα, τὸ ἔδωσε στὸ χέρι τοῦ παιδιοῦ: «νὰ πᾶς αὐτὸ τὸ γράμμα στὸ τάδε μέρος». Μέσα ἔγραψε ὁ βασιλιάς «αὐτὸ τὸ γράμμα τὸ φέρνει τὸ παιδί. Μόλις πάρετε τὸ γράμμα, νὰ κόψετε τὸ κεφάλι του». 31. Τὸ παιδί φόρεσε τὰ ροῦχα του, ἀνέβηκε στὸ ἄλογό του, ἔβαλε τὸ γράμμα στὸν κόρφο του καὶ πῆρε τὸ δρόμο του. 32. Πέρασε ἀπὸ μιὰ μεγάλη χώρα (ἐπαρχία). Κάηκε γιὰ νερὸ καὶ βλέπει ἓνα πηγάδι. 33. «Πῶς νὰ πάρω καὶ νὰ πῶ νερό; Αὐτὸ τὸ γράμμα, ἂς τὸ δέσω, ἂς τὸ κατεβάσω μέσα στὸ πηγάδι, νὰ βρῆξω τὸ στόμα μου λίγο». 34. Τὸ κατέβασε, τὸ πῆρε ἐπάνω, τὸ στράγγισε στὸ στόμα του. 35. «Νὰ δῶ αὐτὸ τὸ γράμμα, τί ἔχει μέσα». 36. Τί νὰ δῇ. «Μόλις δώσῃ τὸ γράμμα, νὰ κόψετε τὸ κεφάλι του». Τὸ παιδί ἐκεῖ ἀπόμεινε ξερό. 37. Σ' ἓνα μέρος ἦταν μιὰ κόρη βασιλιᾶ. Πηγαίνουν καὶ τῆς λένε ἓνα αἰνίγμα (λόγο) καὶ ἂν τὸ βρῇ τὸ κορίτσι, τοῦ κόβει τὸ κεφάλι. Ἄν δὲ μπορῇ νὰ τὸ βρῇ, θὰ πάρῃ (αὐτὸς) τὸ κορίτσι. 38. Σηκώθηκε τὸ παιδί, πῆγε στὸ παλάτι τοῦ βασιλιᾶ. 39. «Τί ἦρθες, παιδί μου;» 40. «Θὰ μιλήσω στὴν κόρη τοῦ βασιλιᾶ». 41. «Θὰ τῆς μιλήσῃς. Ἄν βρῇ τὸ αἰνίγμα σου, θὰ κόψῃ τὸ κεφάλι σου, καὶ ἂν δὲ μπορῇ νὰ τὸ βρῇ, θὰ πάρῃς τὸ κορίτσι». 42. «Ἐγὼ γι' αὐτὸ ἦρθα». Κάθισε μπροστὰ στὸ κορίτσι. 43. Τὸ κορίτσι εἶπε: «πὲς τὸ αἰνίγμα σου». 44. Τὸ παιδί εἶπε: «τὴ μητέρα μου τὴ φόρεσα, τὸν πατέρα μου τὸν καβάλησα, μὲ τὸ θάνατό μου ἤπια νερό». 45. Κοίταξε τὸ κορίτσι μέσα στὸ βιβλίο τῆς, δὲ μπόρεσε νὰ τὸ βρῇ. 46. «Δώσε μου τρεῖς μέρες προθεσμία». 47. «Σοῦ δίνω», εἶπε τὸ παιδί. Σηκώθηκε τὸ παιδί, πῆγε σ' ἓνα χάνι. Ἐκεῖ κοιμᾶται. 48. Εἶδε τὸ κορίτσι, δὲ μπορεῖ νὰ τὸ βρῇ. 49. Ἐπιασε τὸ κορίτσι, ἔβαλε νὰ κάνουν ἓνα λαγούμι μέχρι τὸ μέρος ὅπου κοιμᾶται τὸ παιδί. 50. Τὰ μεσάνυχτα σηκώθηκε τὸ κορίτσι, πῆγε σ' αὐτόν, ἀγκάλιασε τὸ ἄγορι. 51. «Ἐγὼ εἶμαι δικιά σου καὶ ἐσύ εἶσαι δικός μου. Νὰ τὸ πῆς σ' ἐμένα». 52. «Δὲ γίνεται νὰ τὸ πῶ. Γδύσου», λέει στὸ κορίτσι τὸ παιδί. Γδύθηκε τὸ κορίτσι. 53. «Νὰ τὸ πῆς σ' ἐμένα». 54. Μόλις πῆρε τὸ κορίτσι, εἶπε τὸ αἰνίγμα. 55. Τὸ κορίτσι χτύπησε τὰ χέρια τῆς, ἔφτασαν οἱ ἄνθρωποι τῆς, πῆραν τὸ κορίτσι, τὴν φευγάτισαν. Τὸ κορίτσι φόρεσε τὸ πουνάμισο τοῦ ἀγοριοῦ καὶ τὸ ἄγορι φόρεσε τὸ πουνάμισό τῆς. 56. Ξημέρωσε. Ἐβάλαν καὶ φώναξαν τὸ παιδί. 57. Τὸ παιδί ἀνέβηκε στὸ ἄλογό του, πηγαίνει μέσα στὸ παλάτι. Τὸ βλέπουν οἱ ἄνθρωποι: «κρίμα, θὰ κόψουν τὸ παιδί». 58. Βγῆκε ἀντίκρυ στὸ βασιλιά. 59. «Ἡ κόρη μου βρῆκε τὸ αἰνίγμα σου», εἶπε ὁ βασιλιάς. 60. «Τί βρῆκε, βασιλιά μου; Ἐγὼ, ἐκεῖ ποὺ ἤμουν τὴ νύχτα κοιμισμένος, μοῦ ἦρθε ἓνα πουλί, στὸν κόρφο μου. Τὸ ἔπιασα, τὸ ἔκοψα, τὸ μαγείρεψα. Μόλις θὰ ἔπαιρνα νὰ

φάω, ἔφυγε». 61. Ὁ βασιλιάς λέει: «θὰ τὸ κόψουν. Ἐχασε τὸν ἑαυτό του». 62. «Ἐγὼ δὲν ἔχασα τὸ μυαλό μου, βασιλιά μου. Ἐγὼ εἶπα στὸ κορίτσι αὐτὸ τὸ αἰνίγμα. Ἡ κόρη σου ἔκανε ἓνα λαγούμι καὶ ἤρθε ἐκεῖ πού ἤμουν κοιμισμένος. ἤρθε στὴν ἀγκαλιά μου. Πῆρα, τὴν γύνωσα, τὴν πῆρα στὸν κόρφο μου, τῆς εἶπα αὐτὸ τὸ αἰνίγμα. Χτύπησε τὰ χέρια της, ἤρθαν οἱ ἄνθρωποί της, τὴν πῆραν. Ἄν δὲν πιστεῦς, ἐγὼ φορῶ τὸ πουνκάμισό της κι αὐτὴ φορᾷ τὸ πουνκάμισό μου». 63. Εἶδε ὁ βασιλιάς τὴν ἀλήθεια. 64. Σαράντα μέρες, σαράντα νύχτες κάνανε γάμο. Πῆρε τὸ κορίτσι, πῆγε ἀγόρασε τὸν πατέρα του καὶ τὴ μητέρα του.

Συγκρίνοντας τὸ τσιγκάνικο αὐτὸ παραμῦθι μὲ ὅσα γράφουν στὸ σημείω αὐτὸ οἱ ἐρμηνευτὲς τοῦ «Δωδεκάλογου» μπορούμε νὰ παρατηρήσουμε τὰ ἑξῆς.

Οἱ παρατηρήσεις τοῦ Συκουτρεῖ: α) «χωρὶς ὅμως νὰ γίνη γυναίκα του» μπορεῖ νὰ ὑποστηριχτῇ ἀπὸ τὴν παρομοίωση τοῦ νέου (60), τὰ γεγονότα (50 - 55, χτύπημα χειρῶν) καὶ ἀπὸ τὴν ἀφήγηση τοῦ ἀγοριοῦ στὸ βασιλιά (62). Τὰ ῥήματα ὅμως *lava* («παίρνω, ἀρπάζω» π.χ. 54: *Tamam lias e raklia* «μὲν πῆρε, ἄρπαξε τὸ κορίτσι/παίρνω γυναίκα») καὶ ἰδίως *astarava* («παίρνω, πιάνω, ἀλλὰ καὶ μὲ σεξουαλικὴ ἔννοια, π.χ. Πασπάτη, σ. 626-7 καὶ λεξιλ. *Astardas man me dadéskoro maséskoro* «ὁ ἀρτοποιὸς τοῦ πατέρα μου μ' ἄρπαξε/ἀτίμασε». Πβ. νεοελλην. «βουτάω») θὰ μπορούσαν νὰ ὑποστηρίξουν τὴν ἐρμηνεία ὅτι ὁ νέος τῆς λέει τὴ λύση τοῦ αἰνίγματος, ἀφοῦ τοῦ δόθηκε (62, *astarghiom* «πῆρα»), γιὰτὶ ἔτσι ἐξασφάλισε τὸ γάμο (βλ. καὶ πὺ ἀνω αὐτὰ πού λέει τὸ κορίτσι, 51). Τὰ πράγματα δὲν εἶναι πολὺ καθαρὰ. β) «δολιεύματα ἀσυμβίβαστα πρὸς τὴν φύσιν τοῦ Ἀδάκρυτου» διότι «προλαμβάνει νὰ ἀνταλλάξῃ κρυφὰ τὸ ὑποκάμισόν του μὲ τὸ ἰδικόν της», δὲν ἀποδεικνύεται ἀπὸ τὸ κείμενο. γ) «ἡ βασιλοπούλα θριαμβευτικῶς τοῦ ἀναγγέλλει τὴν ἐπομένην ἐνώπιον τοῦ πατρός της», δὲν ἀληθεύει. δ) «προσθήκη τοῦ ποιητοῦ - ἡ διάβασις τῆς ἐρήμου», ἀλλὰ βλ. (32).

Ἐπίσης, ὅτι ὁ Χουρμούζιος («Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ ἐποχή του», Β', σ. 172) ὀνομάζει «εὐρημα τοῦ Ποιητῆ» δὲν εἶναι τέτοιο, μόνο ὁ ῥόλος τοῦ ἀλόγου εἶναι προσθήκη τοῦ Παλαμᾶ.

Ὁ ποιητὴς «πῆρε πλούσια τὰ χρώματα ἀπὸ τὸ ἐλληνικὸ(;) παραμῦθι, πού ὅμως εἶναι γεμάτο καὶ ἀπὸ ἀνατολίτικη ψυχὴ. Ἀλλὰ κατόρθωσε νὰ δώσῃ στὸ σύνολο τόσο πρωτόφαντη καὶ ἰδιότυπη ἐντύπωση πού μένει, ὅσο καὶ ἂν ὅλα τὰ ὕλικά του εἶναι γνωστά, κάτι ἀσύγκριτο καὶ μοναδικό, στὸν τόνο, στὸ ρυθμό, στὸ αἰσθηματικὸ του νόημα» (Κ. Τσάτσος, «Παλαμᾶς», 1949, σ. 244).

Γ'. Ἡ μορφὴ τοῦ Γύφτου.

Ἡ μορφὴ τοῦ Γύφτου παρουσιάζει μιὰ σειρὰ προβλημάτων, γιὰτὶ εἶναι βασικὴ γιὰ τὴν κατανόηση τοῦ ἔργου. Τέτοια εἶναι:

1) τὸ πρόβλημα τῆς σύλληψης τῆς μορφῆς του. Γιὰτὶ ὁ Παλαμᾶς διά-

λεξε για κεντρικό πρόσωπο του μεγάλου ποιήματός του τον Γύφτο; 'Ο ίδιος ο ποιητής στον πρόλόγό του (σ. 27) γράφει ότι «πρόφαση κι άφορμή τον ήρωα τὸ γύφτο για νὰ ξεχύσω μὲ κείνον, μέσα σ' ἓνα τύπο ταιριαστὸ μὲ τὴν ψυχὴ μου, τὶς λαχτάρες μου τὶς διανοητικὲς». 'Ο Χουρμούζιος πάλι πιστεύει «πὼς ὁ Ποιητής, στὴν ἐποχὴ τοῦ Δωδεκάλογου, βρισκόταν σὲ μιὰ τέτοια ψυχικὴ καὶ ἰδεολογικὴ θερμοκρασία, ὥστε νὰ θεωρήσῃ πὼς ἡ ἰδανικώτερη ἔκφραση τῆς ψυχικῆς του φυσιογνωμίας θὰ ἦταν ὁ Γύφτος καί, δεύτερο, ὅτι ἡ μυθικὴ ὑπόσταση τοῦ ἥρωά του μοιραῖα τὸν ἔφερνε στὴν ἀνάγκη νὰ μελετήσῃ τὴ γύφτικη ζωὴ καὶ νὰ τὴν ἀποδώσῃ κατὰ τρόπο πὺν νὰ μὴ διαφεύδῃ τὴ συνολικὴ φυσιογνωμία τοῦ ἥρωά του», καὶ θέτει δύο προβλήματα: «Α'. Τί ψυχικὸ ὕλικο ἔβρισκε ὁ Ποιητής πρόσφορο στὸν Γύφτο για νὰ μπορεῖ νὰ τὸ μορφοποιήσῃ πλαστικὰ σὲ τρόπο πὺν νὰ ἐκφράζει πιστὰ τὶς ὑποκειμενικὲς του παρορμήσεις (λυρικὴ ἐνότητα), καὶ Β'. Κατὰ πόσον ὁ Δωδεκάλογος ἀποτελεῖ, σὰν λυρικὸ ποίημα, ἐπικὴ ἀφήγησις περιπετειῶν συνδεδεμένων μὲ τὴ φυσιογνωμία καὶ τὴν ἰδιοσυγκρασίαν τοῦ Γύφτου (ἐπικὴ ἐνότητα τραγουδιοῦ)», στὰ ὁποῖα ἀπαντᾷ ὡς ἑξῆς: «Μερικὲς ἐνδεικτικὲς νύξεις μᾶς βοηθοῦν ν' ἀντιληφθοῦμε τί ὁ Ποιητής ἔβρισκε στὸν Γύφτο ταιριαστὸ μὲ τὴν ψυχὴ του: τὴν ἀναρχικότητα, τὴν ἀνυπότακτη φύση, τὸ ἀδάμαστο αἶσθημα τῆς λευτεριάς πὺν παρακινεῖ τὸν γύφτο νὰ ὑψώνεται περιφρονητὴς τῶν συμβατικῶν ἀξιών πὺν παρακολουθοῦν τὸν πολίτη καὶ τῆς πὺν προοδευμένης καὶ τῆς πὺν συγχρονισμένης κοινωνίας», καὶ πὺν ἦταν σὰν ἀποτέλεσμα «τῆς ἐπαφῆς καὶ σύγκρουσης μὲ ἰδέες τοῦ καιροῦ του (ἐθνικὴ μοιρολατρία, ψυχικὴ κύρτωση, ἄρνησις τῆς ἱστορικῆς μοίρας, διάσταση μὲ τὸ περιβάλλον, σκληρότητα στὴ ζωὴ, ἐξιδανικευμένη ἀπόδραση)» (βλ. «'Ο Παλαμᾶς καὶ ἡ ἐποχὴ του», Β', σ. 25, 26, 27, 28-9).

2) τὸ πρόβλημα τῆς χρονολογίας τῆς σύλληψης. Βλ. π.χ. τὰ λόγια τοῦ Παλαμᾶ στὸν πρόλόγό του (σ. 21): «Κι ἀπὸ τὴ γύφτισσα πέρασα στὸ γύφτο».

3) τὸ πρόβλημα τοῦ ἂν ὁ Γύφτος εἶναι ξεχωριστὸς μέσα στοὺς ἄλλους γύφτους.

'Ο Παλαμᾶς ἐκφράζεται ὡς ἑξῆς στὸν πρόλόγό του (σ. 23,25): «'Ο ἥρωάς μου δύσκολα θὰ ταίριαζε τὸ δειλὸ του περπάτημα μὲ τὰ θήματα τῶν ὁμοφύλων του πὺν ἔτυχε νὰ τοὺς γνωρίσω στῶν ποιητῶν τὰ ἔργα... Μὲ τὸ μῦθο πῆρα νὰ δουλέψω. 'Ο Γύφτος, τύπος τῆς φυλῆς του διαλεχτός, μποροῦσε νὰ κρᾶξῃ σὰν τὸν 'Ηράκλειτο «εἰς ἐμοὶ χίλιοι» ὅμως ἀταίριαστος μέσα στοὺς ὁμοφύλους, «ξεχωριστὸς μέσα στοὺς ξεχωριστοὺς», ἔχει βαθεῖα τὴ συνείδησις τῆς ἀξίας τῆς συντροφικῆς ζωῆς, καὶ δὲν τὰ ταιριάζει μὲ τὴ συντροφιά». 'Ο Συκουτρῆς πάλι δίνει στὴ μελέτη του («Μελέται καὶ ἄρθρα», σ. 443) τὸν ἑξῆς χαρακτηρισμὸ: «Ξεχωριστὸν αἰσθάνεται τὸν ἑαυτὸν του ὁ Γύφτος μέσα εἰς τοὺς ἄλλους Γύφτους, πὺν εἶναι καὶ αὐτοὶ ξεχωριστοὶ μέσα εἰς τοὺς λαοὺς τοὺς ἄλλους. 'Αλλὰ τί εἶναι πὺν τὸν ξεχωρίζει; Μέσα του αἰσθάνεται πὼς κλείνει πλοῦτον ἀνεξάντλητον ἐσωτερικῆς ζωῆς, ὥστε νὰ δημιουργῇ,

χωρίς την βοήθειαν τῆς ἐμπειρικῆς πραγματικότητος, μὲ τ' ὄνειρον καὶ τὸν στοχασμόν, μὲ τὰ πάθη καὶ τοὺς πόθους του, ἓνα κόσμον ὡραιότητος καὶ μεγαλείου... Καὶ ἀκριβῶς ὁ ἐσωτερικὸς αὐτὸς πλοῦτος τοῦ ἐξασφαλίζει τὴν αὐτάρκειαν καὶ τὸν προστατεύει ἀπὸ τὴν μέριμναν τῆς καθημερινῆς ἀνάγκης, πὺν δέρνει τοὺς ἄλλους Γύφτους». Ὁ Χουρμούζιος, παρ' ὅλα τὰ κοινὰ στοιχεῖα πὺν τὸν συνδέουν μὲ τὶς ἀπόψεις τοῦ Συκουτρῆ, ἀντιτίθεται σὲ μιὰ τέτοια ἐρμηνεία (ἐνότητα μυθική: ὁ ὑπεργύφτος). Βέβαια δέχεται ὅτι («Ὁ Παλαμᾶς καὶ ἡ ἐποχὴ του», Β', σ. 98) «... ὁ ποιητής, ἂν λησμονεῖ συχνὰ ὅτι «ποιεῖ μῦθον», δὲ λησμονεῖ πῶς ὁ ἥρωάς του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ιδεολογικὴν του ὑπόστασιν, ἔχει καὶ ὑπόστασιν πραγματικὴν, καὶ τὰ στοιχεῖα πὺν πρόσφερε ὁ Πασπάτης γιὰ τοὺς γύφτους ἦσαν ἀρκετὰ ἐλκυστικὰ γιὰ ἓνα δεξιότητι τῆς εἰκόνας καὶ τοῦ στίχου ὅπως ὁ Παλαμᾶς» καὶ (σ. 122) ὅτι «ὁ Γύφτος του δὲν θὰ ἦταν ὡς γύφτος πρόσωπο πειστικὸ στὴν Τέχνη, ἂν δὲν εἶχε τὰ ἐξωτερικὰ γνωρίσματα καὶ τὴν ψυχικὴ ἀποσκευὴ τῆς γυφτουριάς...». Νομίζει ὅμως (σ. 157, σημ. 1) ὅτι «ὁ ἀναγνώστης θ' ἀντιλαμβάνεται πόσο ἀνεδαφικὸς εἶναι οἱ ἀπόψεις πὺν ζητοῦν νὰ παραστήσουν τὸν ἥρωα τοῦ Δωδεκάλογου ἀντιπροσωπευτικὸ ἔστω καὶ ξεχωριστὸ τύπο τῆς Γυφτουριάς. Ἡ προσήλωση τοῦτῃ στὴ μυθικὴ ὑποστατικότητι τοῦ παλαμικοῦ ἥρωα εἶναι ἡ πηγὴ ὅλων τῶν συνακόλουθων παρερμηνειῶν» καὶ (σ. 32-3) ὅτι «καὶ σὲ τοῦτο τὸ σημεῖο ὁ Συκουτρῆς σφάλλει. Ἀποτέλεσμα τῆς ὑπερεκτίμησης τῆς μυθικῆς προσωπικότητος τοῦ Γύφτου πὺν διέπει ὁλόκληρὴ τὴν ἐρμηνεία του. Ἔτσι, ἐνῶ ξεκινᾷ ἀπὸ τὴ σωστὴ ἀρχή: ὅτι ὁ Γύφτος εἶναι τὸ προσωπεῖο τοῦ Ποιητῆ, παρασύρεται ἀπὸ τὴν ἐντύπωση ὅτι ὁ Ποιητῆς ἀσχολήθηκε παρὰ τὸ πρέπον μὲ ὅ,τι ἀκριβῶς ἔχει ὁ ἴδιος ρητὰ ἀρνηθῇ: δηλαδὴ τὸ ξανάδομα μιᾶς γύφτικης ζωῆς καὶ πλάσης... Ὁ Παλαμᾶς χρησιμοποίησε ἀπὸ τὶς σχετικὲς ἐρευνες τοῦ Πασπάτη ὅ,τι τοῦ ἦταν ἀπαραίτητο γιὰ νὰ μὴ προδῶσιν τὸ μυθικὸ προσωπεῖο του στὶς ἐξωτερικὲς διαστάσεις καὶ στὴ γενικὴ καὶ περιεκτικὴ του φυσιογνωμία. Ἡ διάκρισις ὅμως τοῦ Παλαμᾶ ὅτι ὁ Γύφτος του εἶναι «ὁ ξεχωριστὸς ἀνάμεσα στοὺς ξεχωριστοὺς», ὁ διαλεκτὸς τῆς φυλῆς του, ἀναγκάζει τὸν Συκουτρῆ νὰ ἐπινοήσῃ τὸν Ὑπεργύφτον – ὁ χαρακτηρισμὸς εἶναι δικός μου – δηλαδὴ τὸν γύφτο πὺν συνειδητοποιεῖ τὴν ἄρνησιν τῶν βασικῶν ιδιοτήτων τῆς γυφτουριάς πὺν μὲ τόση ὀξύνοια ἀναπτύσσει στὴ μελέτη του. Κάθε ἄλλο βέβαια παρὰ πρόθεσιν τοῦ Ποιητῆ ἦταν ἡ δημιουργία τοῦ ἐκλεκτοῦ τῆς γύφτικης φυλῆς. Ὁ Γύφτος ἀποτελεῖ τὴν ἄρνησιν τῆς γυφτουριάς πάντοτε ἐκεῖ, ὅπου ὁ Ποιητῆς προβάλλει πίσω ἀπὸ τὸ γύφτικο προσωπεῖο μὲ τὸ δικό του πρόσωπο». Ἀνακεφαλαιώνοντας τὴν ἄποψίν του (ἐνότητα, ψυχολογική: προσωπεῖο τοῦ ποιητῆ) γράφει (σ. 197) «... ὁ Γύφτος, «πρόσχημα καὶ ἀφορμὴ» γιὰ τὸν Ποιητῆ, δὲν εἶναι μὲ κανένα τρόπο ὁ μυθικὸς πυρήνας τοῦ Δωδεκάλογου. Τὴν ψυχικὴ καὶ τὴν πνευματικὴν του πορεία, τὴ διανοητικὴν ἀγωνία του, τὴ συναισθηματικὴν του ταλάντευση, τοὺς θυμοὺς καὶ τὶς ἀνταρσίες του,

τις ἐλπίδες καὶ τὰ κοσμοπλαστικά του ὄνειρα, τ' ἀπηχεῖ ὁ Ποιητὴς σὰν ἀγωνίες ἐντελῶς δικές του, κι ἂν στηρίζεται στὰ γραφικὰ στοιχεῖα τῆς μυθικῆς προσωποποίησης, τὰ στοιχεῖα αὐτά, ... ἐντελῶς ἐπικουρικά». Πβ. καὶ Τσάτσο («Παλαμᾶς», σ. 250): «Κανένας γύφτος δὲν εἶναι σὰν τὸ Γύφτο τοῦ Δωδεκάλογου. Μονάχα ὁ ποιητὴς εἶναι σὰν αὐτόν. Μὰ πῆρε ἀπὸ τοὺς ἀληθινούς γύφτους τὴν ἐξωτερικὴν ἔκφραση ἑνὸς ἑαυτοῦ του ποὺ ἢ πραγματικότητες καλύπτει μὲ χίλιες δυὸ ἀνάγκες καὶ συνήθειες».

Τὰ προβλήματα αὐτὰ θὰ μπορούσαν νὰ ἰδωθοῦν κάτω ἀπὸ ἓνα διαφορετικὸ φῶς καὶ ἀντίστοιχα τὰ συμπεράσματα θὰ ἦταν δυνατό νὰ διατυπωθοῦν διαφορετικά, ἂν παίρναμε ὑπόψη μιὰ σελίδα τοῦ Πασπάτη, ποὺ δὲ μπορούμε ἴσως νὰ ἀγνοήσουμε, ὅταν ἡ ἐπίδρασή του εἶναι αὐτὴ ποὺ εἶδαμε, ἀναγνωρισμένη κι ἀπὸ τὸν ἴδιο τὸν ποιητὴ. Πρόκειται γιὰ τὸ μέρος ἐκεῖνο τῆς εἰσαγωγῆς του (σ. 34-5), ὅπου ὁ Πασπάτης ἀναφέρει μὲ ποῖο τρόπο γνώρισε καὶ κατέγραψε τὶς τσιγκάνικες ἱστορίες, ποὺ δείγματά τους προσθέτει στὸ τέλος τοῦ βιβλίου του. Τὸ κείμενο αὐτὸ εἶναι σὲ μετάφραση τὸ ἑξῆς:

«Τὸ σπουδαιότερο ἀπόκτημα κατὰ τὴν ἐργασία αὐτὴ ἦταν ἡ γνωριμία ἑνὸς τσιγκάνου, τοῦ Λέοντα Ζαφίρη, μέσης ἡλικίας, ἐξ ἐπαγγέλματος θεριστῆ, μουσικοῦ καὶ ἀφηγητῆ. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος, ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ μακριὰ καὶ ἦταν προικισμένος μὲ τεράστια μνήμη, μοῦ ἐπανελάβε ἓνα μεγάλο ἀριθμὸ μυθικῶν ἱστοριῶν, ποὺ ἓνα μέρος τους ἔχω καταχωρήσει στὸ κείμενο τοῦ λεξιλογίου. Γιὰ νὰ δοκιμάσω τὴ μνήμη του, τὸν ἔβαλα νὰ ἐπαναλάβῃ ξανὰ μερικὲς ἀπ' αὐτὲς τὶς ἱστορίες καὶ τὶς ξαναεῖπε λέξη πρὸς λέξη, χωρὶς νὰ ἐπιφέρῃ σ' αὐτὲς παρὰ πολὺ μικρὲς ἀλλαγές. Κατὰ τὶς μακριὲς νύχτες τοῦ χειμῶνα οἱ συμπατριῶτες του τὸν καλοῦν νὰ τοὺς διηγηθῇ τοὺς μύθους του, ποὺ μεταφράζει ἐπίσης στὰ τουρκικὰ μὲ μιὰ ἐξαιρετικὴ εὐκολία. Ἔχω στὴν κατοχὴ μου ἓνα ποὺ ἡ ἀφήγησή του θὰ ἔπιανε δυὸ ὥρες. Αὐτὲς οἱ ἱστορίες εἶναι πολὺ παλιές· τὶς ἔχει ἀκούσει ἀπὸ διάφορα ἄτομα τῆς φυλῆς του καὶ μπόρεσε νὰ τὶς συγκρατήσῃ στὴν ἐκπληκτικὴ του μνήμη.

Ἐγραψα τὶς ἱστορίες αὐτὲς καθὼς μοῦ ὑπαγόρευε. Ἔχω πολλοὺς τόμους στὰ χαρτιά μου¹⁰. Πολλὲς τοῦ τὶς εἶχε ἀφηγηθῇ ὁ παπούς του, ποὺ πέθανε ἐδῶ καὶ πολλὰ χρόνια κι ἦταν ἐπίσης ἀφηγητῆς. Σ' αὐτὲς τὶς ἱστορίες, ὅπου ὑπάρχει ἓνα μείγμα ἀλήθειας καὶ μύθου, δὲν ἔχω συναντήσει ὡς τώρα καμιὰ ἔνδειξη οὔτε τῆς ἰνδικῆς τους προέλευσης οὔτε μιᾶς ἀρχαίας πίστεως. Λέω ὅτι οἱ ἱστορίες αὐτὲς εἶναι παλιές, γιατί βρὶσκει κανεὶς σ' αὐτὲς λέξεις ὅπως *manghin*, *shéhi* κτλ. ποὺ σήμερὰ ἔχουν ξεχαστῇ τελείως ἀπὸ τοὺς τσιγκάνους. Αὐτὸς ὁ ἄνθρωπος ποὺ δὲν ξέρει καθόλου γράμματα γνωρίζει ὅχι μόνο τὴ γλώσσα τῶν καθιστικῶν γύφτων, ἀλλὰ καὶ τὴ γλώσσα τῶν νομάδων, μέσα στοὺς ὁποίους τραγουδᾷ τὰ τραγούδια του καὶ διηγεῖται τὶς ἱστορίες του.

10. Ποιὰ νὰ στάθηκε ἄραγε ἡ τύχη τοῦ γλωσσικοῦ αὐτοῦ ὑλικοῦ;

Λυπᾶται κανεὶς βλέποντας ἓναν ἄνθρωπο μὲ τέτοια ἀντίληψη, τόσο ἀνώτερο ἀπὸ τοὺς ἄντρες τῆς φυλῆς του, νὰ ζῇ μιὰ βασανισμένη ζωὴ καὶ νὰ εἶναι σκεπασμένος μὲ κουρέλια».

Ὁ Λ. Ζαφίρης εἶναι ὁ ἀφηγητὴς καὶ τοῦ παραμυθιοῦ, ποὺ ἀποτελέσει τὴν βάση τοῦ παραμυθιοῦ τοῦ Ἀδάκρυτου.

Τὸ κείμενο αὐτὸ μὲ τὴν εἰκόνα τῆς χαμένης μεγαλοφυΐας δὲν ἀποκλείεται νὰ συγκίνησε τὸν ποιητὴ καὶ νὰ στάθηκε ἓνας σύνδεσμος ποιητῆ καὶ γύφτου. Θὰ ἦταν βέβαια ἀρκετὰ τολμηρὸ νὰ ὑποστηρίξουμε, ὅτι ἡ ἔμπνευση ἦρθε στὸν Παλαμᾶ, ὅταν διάβασε αὐτὲς τὶς φράσεις. Ἡ ποιητικὴ δημιουργία εἶναι πιὸ περίπλοκη καὶ στὴν περίπτωσή μας τὸ ἐπιβεβαιώνουν ὅσα ἀναφέρει ὁ ἴδιος ὁ ποιητὴς στὸν πρόλογό του. Τὸ ποίημα ὁλοένα ὁλοκληρώνεται, βαθαίνει καὶ ἐνσωματώνει νέες προοπτικές, ὁράματα καὶ ιδέες (ἔτσι π.χ. ἡ ιδέα τοῦ ποιήματος καὶ ἡ μορφή τοῦ Γύφτου μπορεῖ νὰ ἀνήκουν σὲ διαφορετικὲς στιγμὲς ἐμπνεύσεως). Γιατί ὅμως δὲν τὸ ἀναφέρει ὁ ποιητὴς στὸν πρόλογό του; Ἀλλὰ καὶ γιὰ τὸ Παραμῦθι τοῦ Ἀδάκρυτου ἡ μόνη σαφὴς ἐνδειξὴ εἶναι οἱ πρῶτες φράσεις τοῦ παραμυθιοῦ ὡς προμετωπίδα (βλ. ἀντίθετα Πρόλογο ποιητῆ, σ. 34). Θὰ πρέπει νὰ ἐννοήσουμε ὅτι ὁ ποιητὴς ἔχει ἀναχωνέψει ἔτσι τὸ ἀρχικὸ ὕλικό σὲ μιὰ προσωπικὴ δημιουργία, ποὺ οἱ πηγές του φαντάζουν πιά μόνο σὰν παλιοὶ γνώριμοι¹¹.

Ἡ πραγματικότητα λοιπὸν ἴσως βρίσκεται κάπου στὴ μέση τῶν ἀντιθέτων ἀπόψεων (μυθικῆς καὶ λυρικῆς ἐνότητας) καὶ βοηθεῖ στὸν συμβιβασμό τους (ὅπως καὶ στὸν Συκουτρῆ: ἡ μεταμφίεση τοῦ ποιητῆ καὶ ὁ ὑπεργύφτος). Ἄν ὁ Γύφτος δὲν εἶναι ὁ «ὑπεργύφτος» τοῦ Συκουτρῆ, δὲν παύει νὰ εἶναι ἓνας ἐκλεκτὸς τῆς τσιγγάνικης φυλῆς, ἀλλὰ παραγνωρισμένος. Δὲν εἶναι ἐξἄλλου ἀπόλυτα σωστὸ ὅτι στὴν περίπτωσή αὐτὴ ὁ Παλαμᾶς «ποιεῖ μῦθον». «Ἡ προσήλωση στὴ μυθικὴ ὑποστατικότητα τοῦ παλαμικοῦ ἥρωα» στηρίζεται σὲ κάποια πραγματικὴ βάση, ἀφοῦ ὑπῆρξε ἓνας «ξεχωριστὸς τύπος τῆς γυφτουριάς», ἂν ὄχι ἀντιπροσωπευτικός. Κατὰ τὰ ἄλλα βέβαια τὸ πρόσωπο τοῦ Γύφτου εἶναι πολυσύνθετο καὶ τὰ παραπάνω δὲν ἐξαντλοῦν τὸ περιεχόμενό του. Ἀπλῶς ἐξηγοῦν ὡς ἓνα σημεῖο τὰ ἱστορικά του, τὴν προσέλευσή του. Δὲ θὰ μπορούσε λοιπὸν ὁ Γύφτος νὰ θεωρηθῇ ἀποκλειστικὰ σὰν ἓνα «προσωπεῖο... γιὰ τὴν ἀναδίπλωση τῆς προσωπικότητάς» τοῦ ποιητῆ, σὰν «πρόσχημα καὶ ἀφορμή», «εὐρημά του», οὔτε πάλι «ὁ ξεχωριστὸς τῆς φυλῆς των, (ποὺ) συνειδητοποιεῖ ἐντατικὰ τὶς ἀρετὲς τῆς ράτσας του» (βλ. Χουρμούζιο, ἐνθ. ἀν., σ. 33).

Οἱ σύντομες αὐτὲς παρατηρήσεις δείχνουν, νομίζω, πόσο ἀπαραίτητη

11. Π6. Παλαμᾶ: «Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς δὲν καλοθυμοῦμαι πὼς πρωτοσπάρθηκε τὸ ποίημα καὶ γι' αὐτὸ μ' ἀκοῦτε νὰ συχνολέω ποιὸς ξέρει!» (σ. 22) καὶ «Γιὰ τὸν τεχνίτη καὶ τὸ δάνεισμα εἶν' ἓν' ἀπὸ τὰ ὄργανα τῆς πρωτοτυπίας του» (σ. 23).

είναι ή φιλολογική μέθοδος στην εξέταση τών λογοτεχνικών έργων, όπως ζήτησε να καθιερώσει με τὸ ἔργο του ὁ Συκουτρῆς¹² καὶ ὅπως παρουσιάζεται καὶ σήμερα σὰν αἶτημα, γιατί ἐπιτρέπει μεγαλύτερη πιθανότητα στίς ὑποθέσεις ἐρμηνείας καὶ τὴ δυνατότητα νὰ ἀποφεύγουμε τίς θεωρητικὲς κατασκευές. Ἄλλωστε, δὲ διαγράφεται ἔτσι πεζότερη ἡ ἔνταση καὶ ὁ παλμὸς τοῦ δημιουργικοῦ ἔργου, ἀλλὰ φαίνεται καλύτερα ἡ εὐαισθησία καὶ ἡ συγκινησιακὴ ἐτοιμότητα τῆς ποιητικῆς ιδιοσυγκρασίας.

12. Π6. Συκουτρῆ (Μ. καὶ ἄρ., σ. 437-8): «Τὸν Δωδεκάλογον τοῦ Γύφτου θὰ ἡμποροῦσε νὰ παρουσιάσει εἰς ὅλον τὸν πλοῦτον καὶ τὴν ὁλοκλήρωσιν τοῦ περιεχομένου του καὶ τῆς μορφῆς του κυρίως ἡ φιλολογικὴ ἐρμηνεία... θὰ διεπίστωνεν ἰδιαιτέρως καὶ με ἀκριβολογίαν πόσα στοιχεῖα ἀπὸ τὴν περιοχὴν τῆς ἐπιστήμης περιέλαβεν ὁ ποιητῆς εἰς ἓνα ἔργον, τὸ ὁποῖον παρουσιάζει ὡς τὸ ἔπος τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ψυχῆς, πόσον ἔζησε καὶ πόσον ἐπότισε μ' αἶσθημα καὶ με πάθος ὅ,τι ὡς ἱστορικὸν γεγονὸς ἡ ὡς ξηρὰν ἐπιστημονικὴν γνῶσιν ἤντλησεν ἀπὸ τὰ βιβλία διὰ νὰ τ' ἀναχωρεύσει εἰς σκέψεις πρωτοτύπους, νὰ τὰ μετουσιώσει εἰς ὕλικὸν καλλιτεχνικῆς δημιουργίας...».

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Ἡ μετάφραση τῆς «Ἱστορίας τοῦ Νάλα» ἀπὸ τὸν Μαβίλη	σ. 5–19
Γύρω ἀπὸ μιὰ πηγὴ τοῦ «Δωδεκάλογου τοῦ Γύφτου»	σ. 21–35